

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра психології

Допущено до захисту

Завідувач кафедру

 Ірина ЧЕРЕЗОВА

«18» листопада 2025 р.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД БАТЬКІВ ПІДЛІТКІВ З
ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого рівня
вищої освіти, групи м110П-з
Галузь знань: 05 Соціальні та
поведінкові науки
Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма:
Психологія тренінгової роботи
КІРЄСВА Ірина

Керівник: к. психол. н., доцент
Наталія СЕРДЮК
Рецензент: старший викладач
кафедри психології
Вікторія ФЕДОРИК

Запоріжжя – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	7
1.1. Сутність поняття «психологічний супровід» в психологічній літературі.....	7
1.2. Психологічні особливості підлітків із делінквентною поведінкою..	13
1.3. Особливості психологічного супроводу та характеристика якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.....	21
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ ЯКОСТЕЙ ЯКИМИ ПОВИННІ ВОЛОДІТИ БАТЬКИ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	32
2.1. Організація та методи дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.....	32
2.2. Аналіз результатів дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.....	38
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ЯКОСТЕЙ ЯКИМИ ПОВИННІ ВОЛОДІТИ БАТЬКИ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	51
3.1. Обґрунтування необхідності і доцільності використання тренінгу розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.....	51

3.2. Аналіз ефективності впровадження тренінгу розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.....54

3.3. Методичні рекомендації для покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою.....71

Висновки до розділу 3.....73

ВИСНОВКИ.....75

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....78

ДОДАТКИ.....84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В наш час, проблема делінквентної поведінки підлітків набуває особливого значення та гостроти. Щороку зростає кількість правопорушень, які вчинені неповнолітніми, що свідчить про потребу у комплексному підході до розв'язання даної актуальної проблеми. Одним із основних чинників, які мають значний вплив на формування делінквентної поведінки, являється сімейне виховання. Недостатня увага зі сторони батьків, відсутність контакту емоційного та негативне відношення до підлітків можуть спричинити виникнення та розвиток в них делінквентної асоціальної поведінки.

Супровід психологічний батьків підлітків із делінквентною поведінкою являється досить важливою складовою у системі корекції та профілактики девіантної поведінки. Безпосереднє залучення батьків до даного процесу сприяє створенню досить сприятливого середовища для розвитку дітей та зменшення ризику виникнення правопорушень у майбутньому.

Важливим у психологічному супроводі батьків є визначення якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою та у разі необхідності їх подальший розвиток та корекція. Це сприятиме не лише покращенню взаємостосунків у сім'ї, але й забезпеченню повноцінного розвитку та соціалізації підлітків.

Проблемам психологічного супроводу присвятили свої праці такі науковці, як М. Мушкевич, Д. Усик, О. Никоненко, В. Шевчук, В. Іщенко, Е. Помиткін, Н. Токарева, А. Шамне, Н. Макаренко та інші. Дослідження психологічних особливостей підлітків із делінквентною поведінкою стали предметом дослідження таких вчених, як К. Седих, В. Моргун, М. Коць, О. Можайкіної, О. Бахур, С. Кузікова, І. Ендеберя та інших.

Варто зауважити, що проблемі психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою в науковій психологічній літературі

приділено мало і недостатньо уваги, що й обумовило вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

Предмет дослідження – психологічний супровід батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

Мета дослідження: теоретично вивчити та емпірично дослідити стан сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою; розробити та апробувати тренінг для розвитку та покращення досліджуваних якостей.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми психологічного супроводу батьків підлітків із делінквентною поведінкою.

2. Емпірично дослідити стан сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

3. Розробити та апробувати тренінг розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

4. Сформулювати методичні рекомендації для покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

Для реалізації поставлених завдань було застосовано такі методи дослідження:

– теоретичні: аналіз, класифікація, систематизація, порівняння й узагальнення теоретичних та експериментальних даних з проблеми дослідження;

– емпіричні: опитування, анкетування.

У емпіричному дослідженні сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою використовували тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін), методику діагностики емоційної зрілості (О. Я. Чебикіна) та тест оцінки самоконтролю в спілкуванні» (М. Снайдера).

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося на базі Запорізької гімназії № 4 Запорізької міської ради. У дослідженні взяло участь 44 батьків підлітків із делінквентною поведінкою.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні змісту поняття «психологічний супровід», визначенні психологічних особливостей підлітків із делінквентною поведінкою та визначенні якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

Практичне значення роботи визначається розробкою тренінгу та надання практичних рекомендацій з метою покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (46 найменувань, з них 6 іноземною мовою) і 7 додатків (на 26 сторінках). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 110 сторінок, з них основного тексту – 73 сторінки. Робота містить 4 таблиці та 13 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Сутність поняття «психологічний супровід» в психологічній літературі

В наш час, під психологічним супроводом багато дослідників розуміють підтримку здорових психічно людей, що зазнають значних особистих труднощів на деяких етапах власного розвитку. Психологічний супровід може допомогти у розв'язанні виникаючих складних сімейних ситуацій, покращенні відносин із партнерами, дітьми та батьками, вирішенні наявних проблем на роботі, подолання стресу, а також негараздів в сім'ї тощо.

У якості дефініцій, які позначають поняття «надання психологічної допомоги» як людям здоровим так само і людям із потребами особливими у науковій літературі пропонуються наступні: «співбуття», «сприяння», «співпраця», «соціально-психологічний або психологічний супровід». Із усіх названих понять прижився по-справжньому у теорії та практиці тільки один єдиний термін «супровід». Власне, на це є певні причини, і одна із них це смисловий глибинний збіг слова «супровід» та «психологічна допомога індивідові» [23, с. 12].

Вперше дефініція «супровід» в обіг наукової вітчизняної думки було введено у першій половині 90-х років XX століття. Її виникнення було обумовлено потребою зробити та акцентувати наголосити на певній самостійності суб'єкта відносно прийняття ним певного рішення [37, с.105].

Багато хто розглядає супровід, як інтегративну системну технологію допомоги соціально-психологічній особистості та як один із основних видів патронажу соціально-психологічного.

На думку М. Рябенко, поняття супровіду етимологічно досить близьке за своїм значенням спільному пересуванню, сприянню, допомозі однієї людини другій щодо подолання наявних труднощів. Супроводжувати означає йти разом із кимось в якості поводиря чи супутника. Під поняттям «супровід» вчений визначає певну дію за дієсловом «супроводжувати», іншими словами «супроводжувати, проводити, йти разом із ціллю провести, прямувати» [29, с. 30].

Якщо, безпосередньо звернутися до прийнятого в науковій літературі розуміння сутності поняття «супровід», то воно означає певну зустріч двох людей та їх проходження спільне загального відрізка певного шляху, а дефініція «супроводжувати» означає проходити із кимось певну частину його шляху. У існуючій ситуації супроводу виокремлюють три головні складові [20, с. 288]:

- та людина, яку супроводжують;
- людина, яка супроводжує;
- та шлях, котрий вони разом проходять.

В даному випадку, мова йде про спільне існування людей у деякий період часу життя людини. Той, що супроводжує (супутник) постає як така людина, яка допомагає подорожньому та захищає його під час проходження ним мінливого життєвого шляху.

У психологічній літературі термін «супровід» розглядають як систему загальну діяльності практичного психолога, напрям його професійної діяльності, метод роботи.

І. Непомняща дефініцію «супровід» визначає як певну систему, котра забезпечує існування дійсних умов для психологічного розвитку та позитивного навчання суб'єкта під час різних життєвих ситуаціях співпраці. І як відповідний підсумок, прийняття суб'єктом позитивного самостійного рішення [25, с. 166].

Власне, супровід ґрунтується саме на таких головних принципах, як:

- відповідальність суб'єкта за обрання рішення (та людина, яка здійснює супровід, має права лише дорадчі);
- пріоритет наявних інтересів тієї особи, яку супроводжують;
- постійність супроводу [35, с. 209].

Відповідно до визначення наданого Г. Горбань, супровід є саме такою діяльністю практичного психолога, яка безпосередньо направлена на створення системи комплексної психотерапевтичних та клініко-психологічних умов, котрі забезпечують вдалу реабілітацію, особистісне зростання індивіда із безпосереднім урахуванням особливостей його розвитку у суспільстві [7, с.47].

О. Антонова відзначає, що саме супровід психологічний пов'язаний із вихованням особистісно-зорієнтованим людини. Це в себе включає пряме залучення суб'єкта до прямої взаємодії із оточуючим середовищем, безпосереднє формування у нього в достатній мірі ціннісного відношення до природи, що ґрунтується на нинішній культурі [3, с. 57].

Супровід також розглядається як певний метод постійної інтеграції соціальної та психологічної підтримки певних окремих людей та як один із основних видів патронажу соціально-психологічного.

На думку О. Никоненко, психологічний супровід є не лише сумою різних методів роботи, а особлива, комплексно-технологічна культура допомоги та підтримки спеціалістами-психологами, котрі приймають беруть пряму, а неопосередковану участь під час здійснення супроводу [26, с. 20].

Значно ґрунтовніше визначення даному поняттю надає Ф. Зеєр, котрий вважає, що це «певний рух разом із людиною, поруч із нею, надання їй вчасні вказівки відносно майбутніх можливих шляхів подолання, за потреби – підтримка та допомога» [9, с. 95].

С. Максименко під супроводом психологічним розуміє певний особливий метод, який забезпечує безпосереднє створення належних умов для прийняття відповідним суб'єктом розвитку більш оптимальних рішень у різних ситуаціях відповідного життєвого вибору, при розв'язанні котрих

суб'єкт встановлює сам для себе відповідний шлях майбутнього регресивного чи прогресивного розвитку [17, с. 87].

Проводячи опис поняття та структури психологічного супроводу, В. Шевчук та В. Іщенко вказують на наступні галузі його використання [40, с. 252]:

- підтримка психологічна людини;
- задоволення існуючих вимог емоційних, які безпосередньо пов'язані із набуттям ідентичності особистої у процесі етнічного, культурного та етичного самовизначення;
- надання безпосередньої підтримки у розвитку стійких моральних норм та цінностей;
- надання допомоги у розв'язанні проблем плану екзистинційного, а саме таких як індивідуалізація, адаптація та інтеграція.

Е.О Помиткін зазначає, що саме супровід психологічний є процесом вдосконалення, модернізації, оптимізації функцій із ціллю підвищення загального рівня життя, а також усунення можливих дефектів функціонального характеру. На переконання дослідника, супровід психологічний являється основною ланкою у схемі психологічної підтримки для розв'язання саме тих проблем, які з'являються у результаті дії травмуючої події, а одними із головних його аспектів виступає самовизначення в житті, підготовка до здійснення правильного вибору у ситуаціях кризи, усунення наявних суб'єктивних розладів, розвиток та саморозкриття, покращення психологічного здоров'я, а також підтримка під час травматичних ситуацій [27, с.144].

В. Панко, Л. Гречко та М. Мушкевич, зауважують, що вірно організований супровід психологічний може задіяти певні «зони розвитку», котрі були недоступними раніше, та відкрити подальші перспективи для зростання особистісного [23].

М. Титаренко та М. Дворник у своїх роботах визначають, що саме супровід психологічний втілюється з метою поліпшення благополуччя

психічного, актуалізації стану спокою, покращення та полегшення процесу видужання, в цілому, підвищення якості життя індивіда із використанням індивідуальних та комплексних психологічних, поведінкових та освітніх послуг, котрі ґрунтуються на інноваційних новітніх та перевірених часом та практикою методах та підходах [33, с. 175].

Аналіз визначень поняття «психологічного супроводу» у дослідженнях різних науковців М. Мушкевич узагальнює та висвітлює таким чином [23, с. 289]:

– психологічний супровід – це система діяльності професійної психологів, що спрямована на розуміння психологічних та соціальних умов вдалого навчання та розвитку психологічного дітей, у тому числі й підлітків, в умовах навчальної взаємодії;

– психологічний супровід – це певний метод міждисциплінарний, що гарантує єдність зусиль психологів, педагогів та персоналу соціально-медичного у створенні спрямованості розвивальної, в котрій відповідальність за діяльність знаходить на суб'єкті відповідного розвитку.

– психологічний супровід – це позиція певного психолога відносно до деякого суб'єкта взаємодії, де головними принципами діяльності є участь, включення та забезпечення.

У власних працях А. Журавель, під дефініцією «психологічний супровід» розуміє «певний процес організації та безпосереднього виконання комплексу заходів відносно подолання ускладнень, підвищення ситуаційного та загального рівня стабільності психологічної, підвищення загальної ефективності виконання завдань у різних умовах діяльності» [11, с. 6].

Дане визначення дає змогу визначити головні структурні складові супроводу психологічного: головні цілі, об'єкти та суб'єкти психологічного супроводу, головні методи, форми та засоби супроводу психологічного.

Проведений аналіз психологічної літератури дає можливість стверджувати, що супровід більшістю дослідників розглядається із позиції особливої форми здійснення пролонгованої психологічної та соціальної

допомоги. На противагу корекції супровід передбачає не «перебудову та виправлення недоліків», а здійснення відповідного пошуку прихованих ресурсів розвитку індивіда, опору на його власні можливості, а також створення на даній основі відповідних психологічних умов з метою відновлення зв'язків із соціумом.

У кожному із конкретно взятих випадків завдання психологічного супроводу визначаються відповідними особливостями людини, якій надається психологічна допомога, а також саме тієї ситуації, в котрій цей супровід здійснюється. Важливою характеристикою супроводу психологічного є створення відповідних умов для переходу особистості до самопомоги. Можна умовно сказати, що під час психологічного супроводу психолог створює відповідні умови та надає всю достатню та необхідну (проте не надлишкову) підтримку для подальшого переходу від існуючої позиції «Я не можу» до такої позиції, як «Я можу справлятися сам із існуючими в житті труднощами».

Таким чином, психологічний супровід є діяльністю системною фахівця психолога, яка спрямована на безпосередньо спрямована на створення комплексної системи психолого-консультативних, клініко-психологічних та психотерапевтичних умов, які сприяють розвитку умінь, знань та навичок, успішній реабілітації, адаптації, особистісному становленню, нормалізації відносин із ціллю успішної самореалізації та інтеграції індивіда. У якості головних характеристик супроводу психологічного виступають його пролонгованість, процесуальність, недирективність, зануреність у дійсне повсякденне життя людини, створенні особливі відносини між учасниками даного процесу. Супровід психологічний собою являє систему цілісну, і як будь-яка система, утворюється із компонентів, що одночасно є етапами інваріантними.

У супроводі, як певному процесі, який розгортається в часових межах, можна виокремити три головних компоненти:

- діагностика (відстеження), яка слугує безпосередньою основою для постановки конкретних цілей;
- вибір та використання різних методичних засобів;
- аналіз результатів проміжних та кінцевих, що дозволяє здійснювати корекцію під час проведення роботи.

Під час супроводу практичний психолог має допомогти людині у вирішенні наступних головних завдань:

1) визначити «місце», на якому в момент звернення знаходиться клієнт, виявити, в чому полягає його проблема, яка суть і причини його життєвого неблагополуччя. У традиційній термінології це позначається як діагностика;

2) встановити «місце», куди клієнт хоче прийти, спільно з ним створити образ того стану, якого він хоче досягти (уявлення про благополуччя, ступінь реальності його досягнення), тобто визначити напрямки і намітити шляхи реабілітації;

3) допомогти клієнту дістатися до своєї мети, здійснити свої бажання.

Супровід у психології – це комплексний процес підтримки та допомоги людині (або групі) на певному етапі її життєвого шляху, який спрямований на створення сприятливих умов для розвитку, адаптації, вирішення проблем та досягнення цілей.

1.2. Психологічні особливості підлітків із делінквентною поведінкою

Зростання проявів делінквентної поведінки у підлітків є однією із основних проблем, що їх висунуло сьогодення перед практичними психологами. Власне, такий стан речей викликає стурбованість особливу, оскільки саме від цього безпосередньо залежить, як успішно в майбутньому буде розвиватись суспільство в цілому.

Делінквентна поведінка дітей, в тому числі і підлітків є особливим відображенням кризи, у котрій наразі знаходиться суспільство в державі, де

процеси наявні соціалізації зазнають чималих деформацій. Дана проблема набуває значення особливого у теперішній непростий час [13, с. 54].

Поведінкою делінквентною було запропоновано (Bennet J., 1960) позначати дрібні провини та правопорушення, що не являються злочинними та у судовому порядку не караються [30, с. 104].

Багато, вчених визначають поведінку делінквентну, як психологічну схильність до правопорушення. Зазвичай, делінквентність розпочинається з прогулів школи та приєднання дітей до групи асоціальної своїх однолітків. Потім все це переростає у дрібне хуліганство, певне знущання над слабкими та молодшими, вимагання у них грошей (відповідно до сленгу підлітків з делінквентною поведінкою це позначається поняттям «трясти гроші»), викрадення мотоциклів та велосипедів із ціллю покататися, що пізніше покидаються у будь якому місці. Значно рідше зустрічаються дрібні спекулятивні протизаконні угоди, дрібне шахрайство, зухвала поведінка у місцях громадського призначення. До цих негативних дій можуть також приєднуватися крадіжки домашніх грошей у батьків. Усі перелічені дії не мають характеру досить великих та серйозних злочинів [15, с. 323].

Відповідно до словника соціологічного Н. Аберкромбі, дефініція «делінквентність» (від лат. delinquo – зробити певний вчинок, схибити, провинитися) «охоплює собою значну кількість різноманітних порушень соціальних та правових норм від звичайних пустощів до дій кримінального характеру, таких якими є крадіжки» [18].

У словнику із психології юридичної знаходимо таке визначення аналізованого поняття: «делінквентна поведінка - це певний різновид девіантної поведінки, яка полягає у вчиненні відповідних правопорушень (злочинів)» [1, с. 35].

Якщо поведінка девіантна собою являє систему вчинків, що відхиляються від норм загальноприйнятих психічного здоров'я, культури, права чи моралі, то про поведінку делінквентну мова іде саме тоді, коли відповідний суб'єкт обирає спосіб протиправний задоволення власних

бажань, потреб, зняття напруги, коли використовує зброю або фізичну силу із ціллю нанесення каліцтва чи травми.

Досить цікавою являється думка американського вченого Д. Шумейкера, котрий делінквентну поведінку характеризує таким чином: «У значенні комплексному незаконні діяння, в незалежності від того, статусні вони чи кримінальні, вчинені молодими людьми до 18 років, позначаються як «делінквентна поведінка», а та молодь, що здійснює дані вчинки, належить до «неповнолітніх делінквентів» [44, с. 3].

На думку А.Я Боднар та Н. Г. Макаренко, поведінка делінквентна є одним із основних видів поведінки, що безпосередньо відхиляється від власної норми. На противагу девіантній, для такої поведінки характерними є вчинки асоціальні дітей, що постійно повторюються та утворюють деякий досить стійкий стереотип певних дій, які порушують норми права, проте за котрі не притягують до відповідальності кримінальної через їх обмежену небезпеку для суспільства чи малий вік особи, який не дає можливості притягнення до кримінальної відповідальності [5, с. 36].

На думку Ю. Алексєєвої, делінквентна чи антисоціальна поведінка – це така поведінка, яка відхиляється, із чітко окресленою спрямованістю антигромадською, що здобуває, у своїх крайніх проявах, кримінально карний зміст. Проявлятися вона може у формі певний правопорушень, у вигляді бездіяльності чи дій, що за собою тягнуть цивільну чи карну відповідальність [2, с. 65].

Важливу роль у появі делінквентної поведінки відіграє ситуація мікросоціальна:

- антисоціальне та асоціальне оточення (батьківський алкоголізм, антисоціальна та асоціальна компанія чи родина);
- бездоглядність; неповна та багатодітна сім'я;
- конфлікти внутрішньосімейні; конфлікти хронічні із значущими іншими.

Існують такі фактори мікросоціальні, які викликають делінквентність [2, с. 66]:

- фрустрація потреби дитячої в прихильності та турботі зі сторони батьків;
- психологічна або фізична жорстокість чи культ сили в родині;
- досить гостра травма;
- виконання всіх бажань дитини;
- батьківська недостатня вимогливість, їх неспроможність висувати послідовно постійно зростаючі вимоги до дитини чи домагатися їх реалізації;
- особистісні небажані особливості батьків;
- засвоєння певною дитиною через навчіння в родині чи у групі делінквентних цінностей (прихованих або явних) тощо.

Роль вирішальну в антисоціальній спрямованості людини у становленні поведінки делінквентної відіграють особливості мотивації, що виступає прямою причиною виникнення поведінки протиправного спрямування. Окрім мотивації протиправної, у переважної більшості делінквентних дітей, як дівчат, так і хлопців наявне певне негативне відношення до школи та однокласників, із котрими вони якщо і комунікують; присутня ненависть до відмінників; існує негативна установка до других людей, їх гідності та честі [13, с. 54].

Найбільшого розповсюдження делінквентна поведінка набуває саме у підлітковому віці, тому що в даний період дитина зазнає досить складних змін, формування новоутворень, а також відповідної зміни соціальної ситуації власного розвитку.

Підлітковий вік – це період закінчення дитинства, виростання із нього, певний перехідний від дитячого життя до дорослого. Досить часто підлітковий вік співвідноситься із хронологічним віковими межами із 10 до 15 років.

Вже сформована у діяльності навчальній у середніх класах школи спроможність до рефлексії безпосередньо направляється підлітком на себе

самого. Порівняння самого себе із дорослими та із значно молодшими дітьми приводить підлітка до загального висновку, що він уже не є дитиною, а скоріше за все дорослим. Такі підлітки розпочинають почувати себе дорослими та прагнуть, щоб і всі інші люди, які їх оточують, визнавали дану значимість та самостійність [28].

В цей період основні психологічні потреби дитини включають в себе – прагнення спілкуватися із однолітками, прагнення до незалежності та самостійності, емансипації від значимих дорослих, прагнення до визнання власних прав зі сторони других людей. Відчуття дорослості – це симптом психологічний початку підліткового віку. Відповідно до визначення Д. Б. Ельконіна, існуючі почуття дорослості являються певним новоутворенням свідомості індивіда, через котре підлітки можуть порівнювати самих себе із іншими (друзями чи дорослими), знаходять зразки для засвоєння, здійснюють побудову власних відносин із другими людьми, перебудовують власну діяльність. Перехідність даного вікового періоду, звичайно, в себе включає й аспект біологічний. Це важливий період дозрівання статевого, інтенсивність котрого підкреслюється так званим поняттям «гормональна буря». Фізіологічні, фізичні, психологічні зміни, виникнення потягу сексуального до іншої статі роблять підлітковий період складним, у тому числі і для самого досить стрімко зростаючого у всіх аспектах підлітка [38, с. 110].

Даний період характеризують як складний, перехідний, критичний. У підлітків делінквентна поведінка розпочинається з простих прогулів школи, а також приєднання до досить «поганої» компанії однолітків, а дещо пізніше – це переростає у дрібне хуліганство, здійснення булінгу над меншими та слабшими дітьми. Досить часто зустрічаються й певні випадки дрібного шахрайства, поведінка неприйнятна в громадських місцях, крадіжки із дому грошових коштів. Всі перераховані вище злочини не визначаються як серйозні [8, с. 85].

Під час розвитку осіб підліткового віку в них відбуваються досить суттєві зміни у самосвідомості, відношенні до оточення та до самих себе, виникає необхідність у схваленні, самоідентифікації, бажанні бути авторитетом з поміж власних однолітків, збільшується емоційність та вразливість, надмірним є максималізм, а також прагнення бути близькими до ідеалу.

Також, відбувається досить активний та швидкий розвиток фізіологічних особливостей. В даному віці ще не у повній мірі є сформованою нервова система, а тому досить часто відбувається те, що будь-який із існуючих подразників спричиняє достатньо різкий перехід від стану нормального до збудженого стану та напруження, що в подальшому провокує осіб підліткового віку на вчинення дій протиправного характеру. Звісно, не лише фактори біологічні впливають на поведінку та розвиток делінквентної поведінки підлітків, а й визначаються фактором спадковим, психологічними особливостями та сімейним вихованням [34, с. 44].

Для осіб підліткового віку із антисоціальною та асоціальною поведінкою характерним є значне відчуження від загальноприйнятих правил соціуму, значне відторгнення від соціальних позитивних цінностей. Для досягнення поставленої мети підліткам не важко вдарити незнайому для них людину, причому так вчинити можуть не лише хлопці, а й дівчата [13, с. 53].

О. Л. Христук було зафіксовано такі основні параметри розвитку особистості підлітків із делінквентною поведінкою:

- відношення до майбутнього є досить невизначеним, аж до відсутності орієнтації змістової;
- майбутнє виступає як певне безпосереднє відображення бажань примітивних сьогодення;
- цінності загальнолюдські досить часто відкидаються;
- повністю відсутній будь який інтерес до пізнання та навчання [39, с. 145].

Можна зробити висновок, що психологічні особливості делінквентних підлітків вказують на їх значне прагнення порушувати наявні в суспільстві правил, бажання піднести самих себе у більш вигідному світлі, жорстокість, егоїзм, аморальність, відсутність моралі, низькі культурні цінності, розуміння протиправності вчинених дій. Дані особливості вимагають досить пильної уваги відносно їхнього перебігу у підлітковому віці, який є найбільш сенезитивним до проявів делінквентної поведінки.

Особи підліткового віку із такою поведінкою відрізняються досить не високим рівнем зрілості особистісної, збільшеною сугестивністю, залежністю від наявної ситуації та неспроможністю безпосередньо на неї впливати. Досить неадекватним являється і сам механізм утворення рівня домагань. Іншими словами, досягнення як у сфері відносин міжособистісних, так і у других видах діяльності, відрізняються між собою низьким рівнем. Також, простежується несформованість понять морально-етичних, однобічний загальний розвиток сфери мотиваційно-потребової та значна слабкість мотивації до навчальної діяльності. При міжособистісних відносинах та спілкуванні рівні домагань достатньо часто є завищеними [30, с. 75].

Відносно реакції на вихід із важких ситуацій конфлікту, то вони досить часто бувають неадекватними. Саме у тих видах діяльності, де у підлітків низькі домагання (для прикладу, навчання), вони намагаються відступати, уникати, іншими словами замінити наявну складну задачу на більш постішу. Однак, там, де є зацікавленість особистісна (для прикладу, у сфері спілкування), проявляється значна агресивність, проте вона має лише характер реакції стійкої та може проявлятися у нетривалих афективних спалахах [4, с. 222].

У підлітковому віці формується свідомість та самосвідомість, активно розвивається самооцінка, уявлення про власну індивідуальність. Доволі часто у підлітків нестійкою є самооцінка, яка повністю залежить від їх

настрою, від того оточення в якому вони перебувають у тих або інших обставинах.

Досить низький рівень об'єктивності відносно себе може виражатись у вигляді високого рівня самооцінки. У тому випадку, коли самооцінка у підлітків не є нормальною, а також не відповідає адекватному рівню та має певні відхилення від дійсності, то підсумком цього може бути спричинення правового порушення як суспільних, так і етичних норм, що може слугувати скоєнню хуліганства та злочинів [14, с. 115].

Проблема виникнення правопорушень в середовищі підлітків передбачає визначення їх причин, природи та механізмів відтворення, а також можливих шляхів для їх подолання. Правопорушення безпосередньо пронизують різні сфери нашого суспільства. При цьому необхідно враховувати, що саме правопорушення являється деяким результатом деформації людини. Правопорушення на постійній основі є результатом моральної, психологічної, правової, соціокультурної, дезадаптації, а також деякого протесту особистості проти середовища соціального [10, с. 54].

При досягненні поставленої мети підлітки із делінквентною поведінкою не схильні до об'ємної та тривалої роботи. Функції планування, цілепокладання та контролю за виконанням діяльності у них є розвиненими не у повній мірі, а тому в переважній більшості досягнення цілі на пряму пов'язане чи із досить легкими, обхідними шляхами, чи із більш пасивним очікуванням, коли ціль буде досягнуто іншими, а підліток у той період часу зможе скористатися уже самими результатами. Невміння долати труднощі та нездатність до вольових зусиль, несформованість шкільних навичок також званою мірою перешкоджають передумовам для зростання самосвідомості, самостійної роботи, характерними для підліткового віку, а також посиленню інтересів пізнавальних [19, с. 208].

Таким чином, проведений огляд дозволив визначити, що делінквентна поведінка являється різновидом девіантної поведінки та описується вченими як певний комплекс протиправних злочинів та дій. Підліткова

делінквентна поведінка є відображенням глибоких соціальних і психологічних проблем, які виникають на тлі складного процесу дорослішання, нестабільного мікросоціального середовища та порушеної мотиваційної сфери. Основними чинниками такої поведінки є несприятливе родинне оточення, дефіцит емоційної підтримки, а також прагнення до визнання й самоствердження в асоціальних групах.

1.3. Особливості психологічного супроводу та характеристика якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою

Батьки осіб підліткового віку із делінквентною поведінкою – це люди різних професій, віку, освіти, характерів, долі. Проте, для них спільними є різного ступеню вираженості підвищена дратівливість, збудливість, нестриманість, примхливість, бурхливі розряди афекту, образливість, схильність до певної театралізації власних переживань. Разом із тим, батьки таких підлітків проявляють у тій або іншій мірі, такі основні риси власного характеру, як конформність, нестійкі, істеричність, епілептоїдність, порушення інтелекту, частина із них є стійко дезадаптовані та проявляють значну схильність до залежності від алкоголю. В результаті цього встановлення відповідного психологічного контакту проводиться із урахуванням особливостей характеру та ступеня збереження особистості батьків [30, с. 132].

Практика та теоретичні дослідження свідчать, що батьки під час виховання осіб підліткового віку із проявами делінквентної поведінки все більшою мірою потребують невідкладної допомоги фахівців-психологів.

Психологічний супровід батьків підлітків із проявами делінквентної поведінки передбачає не виправлення наявних недоліків і їх подальшу переробку, а здійснення пошуку прихованих ресурсів загального розвитку людини, опору на їхні власні можливості, а також на цій основі створення відповідних психологічних умов для проведення реконструкції образу світу

(передусім реконструкції образу власного Я) та відновлення відповідних зв'язків із самим собою, а також іншими [21, с. 33].

Головна основа психологічного супроводу сім'ї, яка має дитину підліткового віку із делінквентною поведінкою, – системний підхід, що дозволяє здійснювати безпосередній супровід сім'ї як системи динамічної у різних контекстах соціальних, а також озброює більш цілісним поглядом на такий супровід. Ресурсами додатковими підходу системного, які складають методологічну основу супроводу психологічного, є концепції та теорії, що пояснюють причини формування порушень шлюбних відносин та сімейних дисфункцій, розкривають шляхи та можливості їх компенсації; концепції та теорії активізації сімейного та особистісного потенціалів, що дають можливість поглянути на розвиток сім'ї та особистості із точки зору її ресурсів [22, с. 190].

Зміни під час психологічного супроводу батьків, які мають дитину підліткового віку із делінквентною поведінкою є результатом [22, с. 190]:

- контакту батьків із своєю сутністю, входженням у стан нової невідомої свідомості;
- розвитку та аналізу спроможності вдосконалюватися, змінюватися, перебудовувати відносини враховуючи нові обставин та зрілість всіх членів сім'ї;
- розвитку в батьків потреби у вдосконаленні, особистісного зростання, актуалізації самих себе;
- визнання своїх власних основних ресурсів.

Тільки у тій сім'ї має місце прогрес в сімейному та особистісному функціонуванні, де є орієнтація всіх членів сім'ї на [31, с. 279]:

- певні зміни (зростання), на відкриті зв'язки соціальні, які будуть наповненими установками позитивного змісту;
- на подолання раніше властивої закритості, активізацію дій до справді відкритої системи.

Перетворення даної системи як одного цілого є можливою за наступних умов [36, с. 87]:

- коли усі члени сім'ї можуть рости та розвиватися як особистості;
- коли вони збільшують свої можливості системи до свободи вибору, змін та зростання для кожного окремо взятого члена сім'ї;
- коли проводять розвиток компетентності у диференційованому та зрілому підході до конфліктів і проблем.

Окрім безпосередньої спрямованості ресурсів на відповідні зміни у функціонуванні сім'ї, досить важливо перевести усю сімейну систему у відповідний режим свідомого руху у відповідності саме до її вимог внутрішніх, іншими словами на усвідомлення існування різних тенденцій еволюції системи. Власне, саме усвідомлене прагнення батьків взаємодіяти у режимі розвитку постійного дає можливість забезпечити відповідну стійкість сімейної системи під час змін [23, с. 53].

З вище викладеного можна зробити висновок, що завдання психологічного супроводу полягає саме у вирішенні проблемного питання про те, як саме допомогти всім членам сім'ї усвідомити свої потреби розвитку та можливі способів «виведення» всієї сім'ї на шлях тенденції внутрішньої її розвитку як системи.

Головний компонент психологічного супроводу батьків підлітків із проявами делінквентної поведінки – відбір, а також використання засобів, які дають можливість створити умови для проведення стимулювання позитивних змін в особистості, а також її системі відносин із собою, другими людьми, а також із світом в цілому, опановувати ефективні способи продуктивної взаємодії. На етапах супроводу психологічного осмислюються отримані результати проведеної діагностики і на даній основі продумуються можливі умови, які будуть достатніми в аспекті позитивного розвитку особистості та сім'ї, набуття ставлення продуктивного до себе, інших, в цілому до світу і гнучкості, здатності вдало взаємодіяти із собою самим, іншими та суспільством. Далі під час психологічного супроводу

розробляється, а також реалізується достатньо гнучка групова чи індивідуальна програма психологічного супроводу, що має бути спрямована на конкретну сім'ю в якій виховується підліток із проявами делінквентної поведінки та яка має враховувати наявні потреби та особливості [33, с. 44].

Емпіричне дослідження є першим етапом в аспекті психологічного супроводу батьків підлітків із делінквентною поведінкою, що дає можливість виділити головні прогалини у знаннях та навичках батьків девіантних дітей відносно їхнього міжособистісного та особистісного функціонування.

Наступний етап психологічного супроводу, психоедукаційний, направлений на проведення навчання батьків підлітків із делінквентною поведінкою – пояснення та донесення необхідної для сімейної ситуації інформації відносно негараздів психологічних міжособистісного та особистісного функціонування і їх наслідків для кожного члена сім'ї в загальному, помилки батьківського ставлення та виховних впливів, виділені на етапі діагностичному. Дане навчання має бути направлене на усвідомлення, засвоєння та набуття батьками підлітків із делінквентною поведінкою навиків достатньо ефективної внутрішньої сімейної комунікації; навичкам слухання активного, вираження почуттів та думок від першої особи («Я–повідомлення»). Власне, під час психоедукації безпосередньо надаються відповіді на поставлені запитання, батьки підлітків із делінквентною поведінкою ознайомлюються із бажаною та необхідною літературою, яка пояснює та розкриває зміст їхньої проблеми [23, с. 46].

Психоедукаційний етап деякою мірою є психотерапевтичним, тому що тільки творча діяльність може вивести батьків підлітків із делінквентною поведінкою зі стану відчаю та тривоги. У підсумку така навчальна діяльність сприяє перебудові психіки батьків на спокійну оцінку їх недоліків та переваг. На даному етапі роль практичного психолога є основною, оскільки він навчає батьків підлітків із делінквентною поведінкою не тільки оптимального мінімуму психологічних знань, а й надає їм упевненості в успіху їх

діяльності, допомагає зрозуміти їхні потреби. Психолог надає підтримку навіть тоді, коли самі перші психологічні спроби батьків підлітків із делінквентною поведінкою закінчуються повним фіаско. У батьків досить якісно змінюється відношення до інших, вони значно краще усвідомлюють, як проявляти тепло, любов, прийняття до своєї дитини. Бажання справді допомогти своїй сім'ї вийти на значно кращий рівень функціонування розвиває у батьків творчі реєстри їх особистості, які у ситуації стресу дають можливість нейтралізувати внутрішні негативні психологічні стани, переструктурувати цілі життя та відповідну ієрархію установок [35, с. 208].

Також варто зазначити, що психоедукаційний етап психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою направлений на:

- реалізацію чітко визначених завдань, а саме на безпосереднє розширення знань психологічних про сімейні відносини та особливості сімейного виховання під час групових дискусій, бесіди, аналізу ситуацій проблемних;
- загальний розвиток головних соціальних навичок і умінь (уважне відношення до інших, розуміння всіх потреб власного оточення, вміння підтримувати та вирішувати ситуації конфліктів, висловлювати власні почуття та помічати почуття інших);
- знаходження психологічних ресурсів сім'ї, які дають можливість кожному із її членів зрозуміти та застосовувати можливості для свого саморозвитку;
- надання інформації відносно особливостей функціонування сім'ї, завдання, які стоять перед нею у періоди кризові, психологічні вікові особливості розвитку особистості підлітків, а також можливості одержання додаткової допомоги у других фахівців;
- проведення аналізу досвіду негативного шлюбних відносин у сім'ї, батьківських неадекватних установок, передусім, на основі проведення обговорень різних схожих ситуацій спілкування між подружжям та взаємодії із власними дітьми підлітками із делінквентною поведінкою;

- пошук відповідних можливостей для здійснення оптимізації сімейних та шлюбних відносин, процесу виховання підлітків із делінквентною поведінкою у сім'ї;

- розвиток прийомів саморегуляції, навичок спілкування, самопізнання [21, с. 35].

Наступний третій етап психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою – консультування психологічне, де головним засобом роботи являється бесіда, яка безпосередньо направлена на вирішення внутрішньоособистісних та міжособистісних негараздів. Одне із найбільш суперечливих питань – це відповідність сімейної психотерапії та сімейного консультування. Розподіл даних двох сфер є досить складним завдання. І психотерапія, і консультування застосовують одні і ті самі знання теоретичні та набір технік. В обох випадках допомога батькам підлітків з делінквентною поведінкою полягає на безпосередній співпраці із психологом. Саме тому сімейне консультування є одним із основних видів сімейної психотерапії. Разом із тим переважна більшість дослідників вказує саме на те, що сімейне консультування має власні особливості та існують всі підстави вважати його певним окремим напрямом саме практики психологічної [34, с. 59].

У психологічній науковій літературі подано наступні визначення даних двох видів допомоги психологічної [32]:

1) сімейне консультування – процес короткотривалий, який направлений на підтримку та допомогу сім'ї у вирішенні чітко усвідомлюваних, актуальних проблем, які проявилися нещодавно.

2) сімейна психотерапія – глибокий, довготривалий процес, у котрому, окрім розгляду сімейної актуальної ситуації, досить часто, проводиться аналіз минулого сім'ї, а також в цілому сімейна реконструкція.

У обох цих випадках практики психологічної існує процес психотерапевтичний, проте вони між собою відрізняються складністю ситуації, у котрій перебуває сім'я, її цілями діяльності та проблемами.

Розглянемо особливості сімейного консультування батьків підлітків з делінквентною поведінкою, яке може бути індивідуальним та груповим. Психологічне індивідуальне консультування безпосередньо спрямоване на роботу саме із одним із членів сім'ї та базується на провідних ідеях М. Боуена, відносно того, що зміни навіть одного із членів певної сім'ї в цілому змінюють всю загальну систему внутрішньо сімейних відносин. Під час консультування мають місце класичні взаємини «консультант–клієнт», проте присутній аспект сімейних відносин (у пам'яті та образах тощо).

Власне, до безпосередніх завдань консультування індивідуального включено:

- надання допомоги, щоб значно краще розібратись у сутності наявної проблеми, зняти напруження емоційне, зрозуміти проблемну ситуацію, яка склалася;

- розширення відповідного уявлення одного із батьків про себе, про проблемну сімейну ситуацію пов'язану із дитиною з делінквентною поведінкою, навколишню дійсність в цілому, у результаті чого по-новому буде бачитися та оцінюватися ситуація, віднаходиться альтернативні варіанти поведінкових реакцій в ній;

- допомога брати на самого себе відповідальність за свій власний «внесок» у наявну проблемну сімейну ситуацію;

- підтримування віри у власні сили, готовність ефективно використовувати виявлені способи щодо подолання сімейних проблем пов'язаних із делінквентністю підлітків, насампере, через зміну свого відношення до них та власної поведінки [6, с. 66].

У консультуванні груповому можуть брати участь всі члени сім'ї. Даний вид психологічної допомоги застосовують саме тоді, коли проблеми відносяться до усієї сімейної системи в цілому.

Сімейне групове консультування передбачає відповідну організацію роботи гомогенних груп (батьківських, шлюбних), що застосовують на деяких етапах роботи із сім'єю.

Відповідна робота із шлюбними партнерами передбачає безпосередню участь у консультації разом дружини та чоловіка, їх поведінка робить наочними звичні моделі взаємодії одне із другим. Важливо в даному випадку підвести їх до розуміння непродуктивних, конфліктних форм взаємодії, а вже потім відшукати більш продуктивніші [24, с.298].

Робота із батьками, як певною командою та окремо із батьком і матір'ю – більш діагностична та дає можливість побачити одразу саме ті проблеми та труднощі, на котрі клієнти скаржаться, де головним симптомом, на їх переконання є підліток із делінквентною поведінкою. Так, особливості їх взаємодії під час процесу психоконсультаційного розкривають багато чого із того, про що часом важко говорити. Вони дають можливість вирізнити наочно саме те, що визначає характер відносин та що самим членам подружжя важко чітко визначити. Під час проведення психологом роботи із двома батьками можна апелювати безпосередньо до зразків їх відносин, що проявляються у особливостях взаємодії матері та батька.

Власне, психологічне консультування передбачає реалізацію поставлених до даного етапу психологічної допомоги основних завдань [16, с. 97]:

- досягнути загального росту ресурсів сім'ї у сфері саморозвитку та самоорганізації. Результатом такої психологічної роботи має стати відповідне зростання компетентності батьків у вирішенні ненормативних та нормативних проблем і криз;
- здійснити оптимізацію загальної рольової структури сім'ї та підвищити рівень її спільності та задоволеності партнерів шлюбом;
- реалізувати профілактичні цілі, які безпосередньо пов'язані із збільшенням фрустраційної толерантності членів подружжя;
- розширити адаптивні можливості членів подружжя для вдалого вирішення криз та конфліктів.

Важливим є те, щоб під час психологічного консультування члени сім'ї могли диференціюватися під час сімейного спілкування, осмислити існуючі способи взаємодії в сім'ї та оволоділи більш продуктивнішими способами

виходу із ситуацій проблемних, розвивали у собі почуття упевненості у своїх силах та суб'єктності.

Необхідно відмітити, що головний метод консультування психологічного це не одна або друга психотехніка, а бесіда як певна особлива форма здійснення взаємодії у контексті системи «психолог–клієнт». В даному випадку, який би із варіантів не був обраний для консультування батьків підлітків із делінквентною поведінкою, які звернулися за допомогою, важливо спиратися саме на їхні позитивні ресурси. Психолог має підтримати й розвивати їх кращі здібності та почуття.

Досить важливим компонентом психологічного супроводу батьків підлітків із делінквентною поведінкою є етап четвертий – психотерапевтичний. Основне завдання даного етапу – використати техніки саме психотерапії сімейної і під кутом зору сімейної системної психотерапії пропрацювати кризові процеси з батьками підлітків із делінквентною поведінкою на рівні батьківської та шлюбної підсистем, основним результатом функціонування котрих є проблеми емоційно-поведінкові дитини.

У підтримці чи запобіганні делінквентної поведінки підлітка ключову роль відіграє сімейне середовище. Дослідження свідчать, що якщо сім'я являється для підлітка «фортецею», котра забезпечує безумовну підтримку та прийняття, це сприяє більш позитивному загальному розвитку особистості підлітка [12, с. 35]

Відсутність же довіри та тепла (скупість емоційної підтримки) навпаки, асоціюється із збільшеним ризиком виникнення різних правопорушень. Низка міжнародних оглядів вказує на те, що саме підтримка, теплота та емпатія батьків є важливими в аспекті недопущення виникнення делінквентної поведінки у підлітків [42, с. 750]

Батьки, які чутливо ставляться до емоцій і проблем підлітка, суттєво знижують ризик його агресивних вчинків. Наприклад, лонгітюдне дослідження 4 тис. австралійських школярів показало, що ті підлітки, котрі відчували

емпатичну підтримку з боку батьків, значно рідше скоювали серйозні правопорушення [46].

Крім того, психологічна підтримка батьків формує у самої дитини здатність до співпереживання, що виступає копінг-стратегією проти делінквентної поведінки.

Батьки мають створювати атмосферу прийняття й поваги до особистості підлітка. Міжнародна організація UNICEF визначає, що сім'я, яка забезпечує «повне прийняття» дитини, стимулює її позитивний розвиток та формування стійкої самооцінки [12, с. 35]

В обох батьківських ролях важливі елементи теплоти й підтримки – їхня наявність істотно знижує ймовірність девіантної поведінки. Важливе також уникнення ворожості та відторгнення: негативні аспекти підтримки (такі як відкидання чи агресія батьків) навпаки, підвищують ризик правопорушень у підлітків [46].

Батьки, які зберігають спокій і вміють стримувати власні емоції, ефективніше виховують підлітків. Дослідження показують, що низький самоконтроль батьків (імпульсивність, агресивність) корелює зі зростанням девіантної поведінки у дітей. Навпаки, навички саморегуляції та стійкість до стресу у дорослих – тобто високий емоційний інтелект – пов'язуються з кращою батьківською компетентністю [43, с. 1623]

Іншими словами, здатність батьків помірковано реагувати на конфлікти, терпеливо вислуховувати підлітка і уникати гніву сприяє належному вихованню без ескалації насильства.

Батьки з міцною вірою у власні здібності більш ефективно справляються з викликами виховання. Надійний рівень самоповаги у батьків забезпечує стабільнішу поведінку і менше тривожності в родині. Дослідження свідчать: рівень самоповаги батьків прямо корелює з їхньою виховною компетентністю [45, с. 1132]

Відповідно, впевненість дорослих у собі допомагає створювати належні границі і послідовність у стосунках з дитиною, не вдаючись до крайніх форм тиску чи надмірної суворості.

Період підліткової кризи вимагає від батьків великої витримки. Вони мають зберігати толерантне ставлення до експериментів і помилок дитини, не карати за бажання самоствердження. Концепція «батьківської резильєнтності» наголошує, що психологічне благополуччя та віра в себе дозволяють батькам долати труднощі виховання і підтримувати якісне батьківство попри ризики [41, с. 760] Іншими словами, життєстійкість – здатність «не ламатися» у стресових ситуаціях – є важливою якістю для збереження рівноваги в родині і запобігання виникнення делінквентної поведінки у підлітків.

Таким чином, наукові дослідження свідчать, що батьки підлітків із ризиком делінквенції мають поєднувати емпатію і доброзичливість із емоційною врівноваженістю і впевненістю. Забезпечення теплого, підтримуючого спілкування (без осудження) та належне управління власними емоціями створюють психологічні передумови для зниження делінквентної поведінки. Ці якості, що ґрунтуються на безумовному прийнятті та внутрішній стійкості батьків, необхідні для ефективного виховання підлітка за будь-яких обставин.

Висновки до розділу 1

Встановлено, що психологічний супровід у науковій літературі трактується як системна діяльність практичного психолога, спрямована на підтримку особистості в різних життєвих ситуаціях, з метою сприяння її розвитку, адаптації та прийняття самостійних рішень. Він охоплює комплекс методів і підходів, заснованих на принципах партнерства, включення, постійності та відповідальності самого суб'єкта за свій вибір.

З'ясовано, що підліткова делінквентна поведінка є складним психологічним явищем, що виникає під впливом мікросоціальних чинників,

порушень у процесі соціалізації та специфіки вікових змін. Вона проявляється в асоціальних, але не завжди кримінальних діях, що формують стійкі моделі порушення норм. У підлітковому віці така поведінка посилюється через кризу ідентичності, прагнення до незалежності та вплив середовища.

Визначено, що психологічний супровід батьків підлітків з делінквентною поведінкою має ґрунтуватися на системному підході, врахуванні особистісних особливостей батьків та активізації їхніх внутрішніх ресурсів. Основною метою такого супроводу є не лише усунення недоліків, а й створення умов для особистісного розвитку кожного члена сім'ї та перебудови сімейної взаємодії. Особливо важливим є психоедукаційний етап, який сприяє формуванню ефективної комунікації, переосмисленню ролей у родині та розвитку емоційної зрілості батьків.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ ЯКОСТЕЙ ЯКИМИ ПОВИННІ ВОЛОДІТИ БАТЬКИ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1. Організація та методи дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою

З метою дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою було проведено емпіричне дослідження.

Вибірку дослідження склали 44 батьків підлітків із делінквентною поведінкою, віком від 34 – 48 років; 32 жінки та 12 чоловіків.

Емпіричне дослідження було поділено на п'ять взаємопов'язаних етапи:

1. На першому етапі було здійснено підбір, а також теоретичний аналіз літературних джерел. На цьому етапі, було проведено підбір, аналіз та здійснено структурування наукових праць вчених відносно проблематики психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

2. Другий етап дослідження передбачав побудову моделі проведеного емпіричного дослідження. На цьому етапі, було здійснено підбір психодіагностичних методик та визначено основні психологічні методи дослідження. Так, було використано такі методи дослідження: теоретичні – методи синтезу та аналізу; узагальнення і інтерпретації; емпіричні – методи тестування. З поміж багатьох методик було обрано найбільш підходящі та валідні методики для проведення емпіричного дослідження, які дадуть змогу встановити стан сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою. Так, були використанні такі методики, як тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін), методика діагностики емоційної зрілості (О. Я. Чебикіна) та Тест « Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М. Снайдера).

3. Третій етап передбачав організацію та безпосереднє проведення емпіричного дослідження. На цьому етапі, було проведено частину практичну емпіричного дослідження, яка передбачала організацію та планування майбутнього дослідження та його проведення на спеціальній вибірці респондентів – батьків підлітків із делінквентною поведінкою.

4. Четвертий етап дослідження передбачав опрацювання одержаних результатів емпіричного дослідження. Так, було проведено початкову обробку отриманих учасниками сирих балів за кожною застосованою методикою із подальшим їх компонуванням та узагальненням. Також на даному етапі отримані результати були занесені до розроблених таблиць та графічно відображено.

5. П'ятий етап дослідження передбачав інтерпретацію одержаних результатів та їх якісне оформлення. На цьому етапі, було проінтерпретовані та структуровані дані за кожною із обраних методик. Кожний із вагомих статистичних показників інтерпретувався відповідно до наданих респондентам описам шкал, що були представлені методиках.

Більш детальніше розглянемо кожную із обраних методик емпіричного дослідження:

1. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) (Додаток А). Вченими А.Я. Варгою та В.В. Століним було розроблено ефективний інструмент проведення психологічної діагностики, з використанням котрого можна встановити батьківське відношення до дітей підліткового віку, особливості спілкування та виховання у родині.

Батьківське відношення – це система різних почуттів до власної дитини, поведінкових стереотипів, які практикуються під час спілкування з ним, як особливості розуміння та сприйняття характеру і особистості підлітка, його вчинків.

Методика складається із 61 одного твердження, на які респондентам необхідно відповісти «так» або «ні».

Розроблена анкета поділена вченими на п'ять таких основних шкал:

1. Шкала «Прийняття – відкидання». Дана шкала спрямована на відображення емоційності відносин батьків із підлітками. Зміст шкали одного полюса: мати та батько сприймають власну дитину, саме такою, якою вона являється. Індивідуальність та симпатія дитини користується значною повагою батьків. Вони намагаються значну кількість власного часу проводити разом із власною дитиною підліткового віку, схвалюють її плани та інтереси. На другому полюсі цієї шкали: мати та батько сприймають власну дитину підліткового віку поганою, невдахою, непристосованою. На їх переконання, підлітки не зможуть досягти ніякого успіху у власному житті через досить низький рівень їхнього розуму, здібностей, поганих нахилів. Досить часто, ці батьки відчують до власної дитини підлітка почуття злості, образи та роздратування. Вони не поважають дитину і не довіряють їй.

2. «Співпраця (кооперація)». Образ соціально бажаний батьківського відношення. За власним змістом дану шкалу можна пояснити наступним чином: батьки є досить зацікавленими у планах і справах дитини-підлітка, проявляють співчуття. Такі батьки на досить високому рівні оцінюють творчі та інтелектуальні здібності власної дитини, відчують значне почуття гордості за неї. Батько й мати підтримують самостійність та ініціативу дитини, роблять спроби поводитись із нею лише на рівних. Такі батьки довіряють власній дитині та роблять спроби враховувати позицію підлітків у питаннях суперечливих.

3. «Симбіоз». Дана шкала відтворює рівень дистанції міжособистісної під час спілкування батьків із дітьми. Досить високі бали за даною шкалою вказують на те, що батьки намагаються встановити симбіотичний зв'язок із дитиною підліткового віку. За змістом дана тенденція описується наступним чином: батьки підлітків відчують себе із ними одним єдиним цілим, намагаються задовольняти усі їх потреби, відчують постійно тривогу за дитину, вона їм здається беззахисною та маленькою. Батьківська тривожність підвищується у тому випадку, коли сама дитина розпочинає виявляти значну

незалежність у силу обставин, тому що із своєї власної волі батьки дитині не нададуть самостійності ніколи.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація». Дана шкала безпосередньо відображає спрямованість та форму контролю за поведінкою підлітків. При досить високих балах за даною шкалою в батьківському відношенні досить чітко простежується значний рівень авторитаризму. Такі батьки вимагають від підлітків лише дисципліни та повного послуху. В усьому вони намагаються нав'язати власну думку та не можуть і не хочуть розуміти позицію власної дитини. За різні прояви самовілля підлітків досить суворо карають. Батьки підлітків слідкують за досягненням соціальним дитини, її можливостями індивідуальними, інтересами, звичками, почуттями.

5. «Маленький невдаха». Відображає певні особливості розуміння та сприйняття дитини власними батьками. Досить високі показники за даною шкалою вказують на те, що у батьківському відношенні існують певні намагання зробити власну дитину-підлітка інфантильною, приписати безпосередньо їй соціальну та особисту неспроможність. Такі батьки сприймають підлітка молодшим у порівнянні із його дійсним віком. Захоплення, інтереси, почуття та роздуми дитини здаються їм несерйозними та дитячими. Такий підліток є неуспішним, непристосованим, відкритим для поганих зовнішніх впливів. Своїй дитині, такі батьки просто не довіряють нарікають на її неумілість та неуспішність. Враховуючи це батьки роблять спроби вберегти власну дитину від труднощів у своєму житті та достатньо жорстко контролюють всі її дії.

Під час проходження методики опитані за кожну власну відповідь «так» одержують 1 бал і навпаки, за кожну відповідь «ні» – 0 балів. Отримані батьками підлітків високі бали вказують про велику розвиненість вище проаналізованих видів батьківських відносин і навпаки бали низькі – про те, що вони є розвиненими досить слабо. Одержані бали від опитаних перераховуються у відсотки, що дозволяють прослідкувати який саме стиль ви-

ховання притаманний для їх сім'ї та порівняти його із другими учасниками проведеного опитування.

2. Методика діагностики емоційної зрілості (О. Я. Чебикіна). Дана методика була розроблена науковцем А. Я. Чебикіним к 1991 році. Вона безпосередньо призначена для проведення дослідження таких соціально-психологічних особливостей сфери емоцій людини як саморегуляція, експресивність та емпатія.

У методиці вміщено 42 запитання, які поділені за трьома головними шкалами. Кожна із цих шкал також ділиться ще на 2 підшкали. Власне, саме це дає змогу діагностувати зрілість емоційну за такими показниками, як: експресивність (Ек) – як саме відображаються певні емоції на людському обличчі, трансформація під час дій (ІЕк), можливість передавати свій власний настрій оточенню (ЕЕк); саморегуляція (С) – вміння управляти своїми емоціями, стримувати на даний момент відповідні небажані, а також викликати бажані емоції, в даному випадку здійснюючи регуляцію, як своєї власної поведінки (ІС), так і поведінки інших людей (ЕС); емпатія (Ем) – готовність усвідомити відповідну емоційність людей оточуючих (ІЕм), та адекватно застосовувати власне вміння під час безпосередньої взаємодії із другими людьми (ЕЕм).

Також, в обраному опитувальнику є й шкала додаткова, що направлена на дослідження правдивості наданих респондентами відповідей. Усі пункти цієї методики мають діагностичну рівноцінну цінність відносно встановлення основних критеріїв емоційної зрілості, а тому аналіз відповідей проводиться за шкалою дихотомічною, у відповідності до ключа опитувальника представленого в Додатку Б. Показник інтегративний зрілості емоційної визначається як загальна сума балів всіх головних трьох шкал: найбільшою оцінкою кожної із підшкал може бути – 6 балів, а відповідно шкал – 12 балів, параметра інтегрального (ЕЗ) – 36 балів. Дана методика має досить значну надійність та валідність.

3. Тест «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М. Снайдера).

Даний тест було розроблено відомим американським психологом М. Снайдером. Основна його мета це оцінка самоконтролю людини під час спілкування. Методика спрямована на дослідження рівня комунікативного контролю: низький, середній чи високий.

Відповідно до досліджень М. Снайдера, індивіди із високим рівнем комунікативного контролю на постійній основі стежать за собою та досить добре є обізнаними в тому, де та як саме себе поводити здійснюючи управління власними емоціями. Разом із тим вони відчують чималі труднощі в спонтанності самого самовираження, не люблять таких ситуацій, які є непередбачуваними. Індивіди із низьким рівнем комунікативного контролю є відкритими, проте можуть сприйматися соціумом як занадто прямолінійні та нав'язливі.

Даний тест також має відповідний поділ рівнів контролю комунікативного за наступними градаціями:

- при низькому рівневі комунікативного контролю – для людини характерним є високий рівень імпульсивності під час взаємодії та спілкуванні із оточуючими, а також низький рівень диференційованості поведінки, що викликає значну розкутість під час взаємодії із партнерами по спілкуванню;
- при середньому рівні контролю комунікативного – для людини характерною є низька емоційність та стриманість у спілкуванні, безпосередність та щирість при взаємодії із оточуючими людьми;
- при високому рівня контролю комунікативного – для людини характерним є високий рівень власної емоційної стриманості та контролю за власною поведінкою під час взаємодії із оточуючими людьми.

Варто зауважити, що даний тест складається із 10 тверджень. Опитаним під час його проходження пропонується уважно прочитати всі запропоновані твердження, як описують відповідні реакції на певні ситуації. Кожне із цих тверджень опитаний має оцінити як правильно чи не правильно відносно себе. У тому випадку, коли респонденту твердження здається

правильним чи переважно правильним, він має біля порядкового номера поставити знак «+», якщо навпаки неправильним чи переважно неправильним, то знак «-».

Таким чином, обрані методики дозволять дослідити рівень сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

2.2. Аналіз результатів дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою

На першому етапі емпіричного дослідження було використано тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін). Отримані узагальненні результати за цією методикою представимо в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Стан батьківського ставлення батьків підлітків з делінквентною поведінкою (n=44)

Шкали	Результати			
	Високий рівень		Низький рівень	
	Осіб	%	Осіб	%
«Прийняття – відкидання»	16	36,4%	28	63,6%
Кооперація	14	31,8 %	30	68,2%
Симбіоз	29	65,9%	15	34,1%
Авторитарна гіперсоціалізація	16	36,4%	28	63,6%
Маленький невдаха	30	68,2%	14	31,8%

Таким чином, отримані результати за шкалою «прийняття – відкидання» засвідчують, що у 16 (36,4%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було діагностовано високий рівень за шкалою «прийняття – відкидання». Такі батьки, не дивлячись на проблемну поведінку власної дитини, зберігають до неї досить позитивне відношення. Це може вказувати про значну емоційну підтримку, а також прийняття, що може сприяти

формуванню у дитини підліткового віку з делінквентною поведінкою адекватної самооцінки та мотивації до змін.

У 28 (63,6%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було визначено низький рівень за шкалою «прийняття – відкидання». Такі показники за даною шкалою свідчать, що дана група батьків підлітків з делінквентною поведінкою є схильні сприймати свою дитину як неуспішну, непристосовану, із низькими рівнем здібностей та негативними рисами характеру. Дані опитані досить часто відчують до власної дитини підліткового віку роздратування, злість чи обурення, не довіряють їй і зовсім не поважають її індивідуальності. Такі батьки підлітків з делінквентною поведінкою потребують психологічної підтримки. Робота із ними має включати розвиток навичок позитивного спілкування, емпатії.

За шкалою «кооперація» у 14 (31,8%) респондентів було встановлено високий рівень. Такі батьки зацікавлені у справах і планах своїх дітей підлітків з делінквентною поведінкою. Вони готові допомагати, підтримувати її самостійність та ініціативу, а також прагнуть до партнерських відносин, які побудовані на довірі, а також повазі до особистості підлітків з делінквентною поведінкою. Такі батьки досить часто високо оцінюють творчі та інтелектуальні здібності власної дитини, відчують значну гордість за неї та намагаються розділяти їх позицію у суперечливих питаннях. Однак, у певних випадках такі батьки можуть ідеалізувати власну дитину, не помічаючи чи просто ігноруючи її антисоціальні вчинки, що значною мірою ускладнює вчасне реагування на відповідні прояви делінквентної поведінки.

У 30 (68,2%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було діагностовано низький рівень за шкалою «кооперація». Такі опитані не хочуть брати активної участі у житті власної підлітка, не підтримують їх творчі та інтелектуальні прагнення, не схильні ставати на бік своїх дітей у важких ситуаціях, що, власною чергою, може стати причиною формуванню конфліктності та відчуження у взаємовідносинах. Така відсутність

конструктивного діалогу та емоційне дистанціювання можуть створювати всі умови для подальшого активного розвитку делінквентної поведінки у підлітків, тому що вони зовсім не відчують розуміння та підтримки зі сторони батьків.

У 29 (65,9%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було діагностовано високий рівень за шкалою «симбіоз». Такі опитані є занадто емоційно залученими у життя власної дитини та прагнуть до злиття із нею. Це має власний прояв у сприйнятті підлітка як беззахисного, потребуючого постійної опіки та захисту, що спричиняє до обмеження його незалежності. Дана група батьків, досить часто робить спроби задовольнити існуючі потреби власної дитини, безпосередньо відмежувати її від неприємностей та труднощів життя, що у підсумку може перешкоджати утворенню у підлітків навичок самостійного розв'язання проблем та відповідальності за свої вчинки. Подібне ставлення може сприяти розвитку у підлітка залежної поведінки, знижувати його спроможність до адаптації та самоконтролю у соціальному середовищі, що, може бути одним із основних чинників появи та розвитку делінквентної поведінки.

У 15 (34,1%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було визначено низький рівень за шкалою «симбіоз». В таких опитаних відсутня емоційна близькість та психологічної єдності із власною дитиною. Такі батьки не прагнуть до спільності із власною дитиною, не роблять спроб задовольнити її основні потреби та не виявляють ніякої тривоги за її здоров'я та життя. Такі опитні є емоційно відстороненими чи байдужими до своїх дітей, що може сприяти формуванню делінквентної поведінки у підлітка як основного способу привертання уваги чи компенсації нестачі емоційного зв'язку із батьками.

У 16 (36,4%) опитаних за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація» було діагностовано високий рівень. В таких сім'ях домінуючим є авторитарний стиль виховання, для якого характерним жорсткий рівень контролю, вимоги беззаперечної слухняності та нав'язуванням власної волі. Такі батьки не

зважають на думки та позиції дітей та досить суворо їх карають за вияви самостійності та досить пильно слідкують за її досягненнями, емоціями та звичками. Подібний стиль може сприяти виникненню делінквентної поведінки у підлітка як певної реакції на досить сильний тиск та відсутність підтримки емоційної.

У 28 (63,6%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було визначено низький рівень за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація». В таких батьків відсутній жорсткий контроль та суворі вимоги до дитини. Дані опитані не наполягають на дотриманні беззаперечному соціальних норм та не проявляють великої тривоги відносно дисципліни та поведінки підлітків. Такий стиль виховання може спричинити до недостатнього формування у підлітків навичок відповідальності та самоконтролю, що у підсумку може сприяти проявам делінквентної поведінки.

У30 (68,2%) опитаних за шкалою «маленький невдаха» було діагностовано високий рівень. Такі батьки є схильними інфантилізувати власну дитину, приписуючи їй соціальну та особисту неспроможність. Вони сприймають дитину підлітка як нездатну до самостійності, неуспішну та відкриту для негативних впливів, що супроводжується надмірним контролем та недовірою. Таке відношення може сприяти формуванню в дитини низького рівня самооцінки та делінквентної поведінки.

У 14 (31,8%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою було визначено низький рівень за шкалою «маленький невдаха». Такі опитані не вважають своїх дітей «невдахами», довіряють їм та визнають їх зрілість. Дана група батьків не надмірно опікуються або захищають своїх дітей через уявлення про слабкість, а, на противагу, ставлять вимоги реалістичні та сприймають їх як здатних до самостійного вирішення наявних проблем.

Для кращої наочності отримані результати за тестом-опитувальником батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) представимо на рисунку 2.1.

Отже, враховуючи отримані результати батькам підлітків з делінквентною поведінкою необхідно розвивати емоційне прийняття, довіру

та кооперацію у спілкуванні з дитиною. Водночас, важливо зменшити надмірну опіку, контроль і уникати інфантилізації, щоб сприяти формуванню відповідальності та самостійності у підлітка.

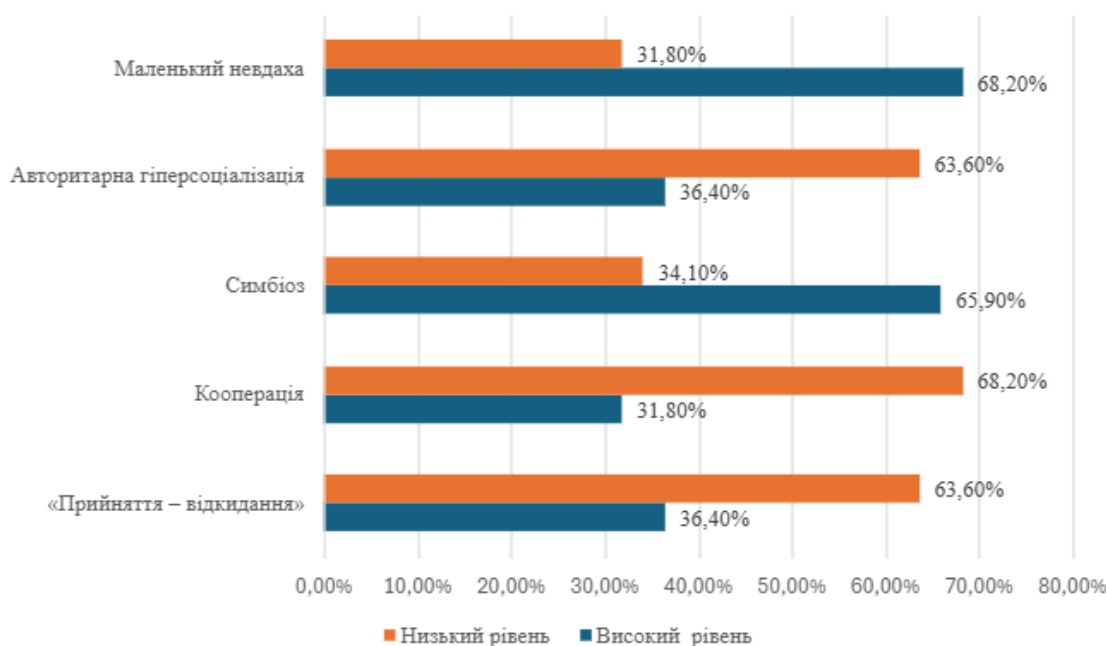

Рис. 2.1. Динаміка шкал ставлення батьків до підлітків із делінквентною поведінкою (n=44)

На наступному етапі дослідження було використано методику діагностики емоційної зрілості (О. Я. Чебикіна). Отримані узагальненні результати за цією методикою представимо в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Вираженість показників емоційної зрілості батьків підлітків із делінквентною поведінкою (n=44)

Шкали	Результати					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Експресивність	20	45,55%	14	31,8%	10	22,7%
Саморегуляція	18	40,9%	16	36,4%	10	22,7%
Емпатія	24	54,5%	14	31,8%	6	13,6%
Емоційна зрілість	20	45,5%	15	34,1%	9	20,5%

Отже, одержані результати свідчать, що рівень вираженості емоцій за показником експресивність (Ек) на низькому рівні знаходиться у 20 (45,5%)

батьків підлітків із делінквентною поведінкою. Такі батьки демонструють достатню стриманість, як у вербальних, так і невербальних проявах емоцій. Вони фактично не виражають свої почуття з використанням міміки, жестів та інтонації. Для них характерною є знижена здатність реагувати на емоційну напругу, іншими словами емоції накопичуються саме всередині цих людей замість того, щоб безпосередньо виходити назовні. Даний стриманий емоційний стиль створює у родині доволі холодний та дистанційований емоційний клімат, де діти підліткового віку не відчувають достатньої емоційної підтримки, що може сприяти виникнення та розвитку делінквентної поведінки.

У 14 (31,8%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було зафіксовано середній рівень експресивності. Для цієї групи опитаних характерною є відносна рівновагу між відкритістю та емоційною стриманістю у вираженні почуттів. Дані батьки можуть показувати власні емоції, проте зазвичай контролюють їх під час взаємодії із власними дітьми підлітками. Це сприяє утворенню можливостей для більш конструктивної комунікації, однак потребує розвитку значно більшої відкритості емоційної для поліпшення взаємовідносин.

У 10 (22,7%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було діагностовано високий рівень експресивності. Такі опитані можуть адекватно та відкрито виражати власні емоції під час спілкування. Це безперечно сприяє значній емоційній відкритості у відносинах із підлітком, проте при відсутності саморегуляції може спричиняти до надмірної емоційної реактивності, що значно ускладнює конструктивний діалог та сприяє посиленню конфліктів.

Отримані результати методики «Діагностика емоційної зрілості» за шкалою «саморегуляція» показали, що низький рівень за даним показником характерний для 18 (40,9%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою. Для цієї групи опитаних характерною є емоційна нестабільність, а також значні труднощі в управлінні емоціями. Це слугує обмежуючим фактором їх

здатності ефективно підтримувати та виховувати власних дітей, що може сприяти формуванню делінквентної поведінки.

У 16 (36,4%) респондентів було визначено середній рівень саморегуляції. Для таких батьків підлітків із делінквентною поведінкою характерною є досить обмежена спроможність ефективно контролювати свою поведінку та емоції. Це в свою чергу, може значною мірою ускладнювати конструктивну взаємодію із дітьми, а особливо під час ситуацій конфліктних, і в цілому знижувати загальну ефективність виховного впливу. Дана емоційна нестабільність батьків підлітків із делінквентною поведінкою може бути одним із основних чинників, які сприяють формуванню та розвитку делінквентної поведінки у підлітків.

У 10 (22,7%) опитаних було діагностовано високий рівень саморегуляції. Дані батьки підлітків із делінквентною поведінкою характеризуються здатністю досить ефективно контролювати свої емоції та поведінку у відповідності до тієї чи іншої ситуації. Дані респонденти є емоційно зрілими, що дає їм змогу відмінно взаємодіяти із підлітками, навіть у конфліктних ситуаціях. Це сприяє створенню достатньо стабільного емоційного середовища в сім'ї, що у підсумку має позитивний впливати на подолання делінквентної поведінки у підлітків.

Одержані результати методики «Діагностика емоційної зрілості» за шкалою «емпатія» показали, що низький рівень за даним показником характерний для 24 (54,5%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою. Дані опитані характеризуються здатністю глибоко співпереживати та розуміти емоційні стани власних дітей. Такі батьки здатні створювати емоційно підтримуюче середовище, що безпосередньо сприяє ефективному налагодженню довірливих відносин із підлітками та потенційно зменшує відповідні прояви делінквентної поведінки.

У 14 (31,8%) респондентів діагностовано середній рівень емпатії. Для цих батьків підлітків з делінквентною поведінкою, характерною є помірна здатність співпереживати та розуміти емоції інших. Ці батьки можуть добре

встановлювати емоційний контакт із власною дитиною, проте часом їм не вистачає глибшого розуміння її внутрішнього світу.

Лише у 6 (13,6%) респондентів було визначено високий рівень емпатії. Такі батьки підлітків з делінквентною поведінкою розуміють та співпереживати емоціям інших. Це сприяти встановленню значно кращому емоційному контакту із власною дитиною. Проте, без належної саморегуляції такий рівень емпатії може спричинити до виникнення гіперопіки чи виправдання небажаної поведінки. Саме тому для ефективного виховання важливо поєднувати високий емпатії із високим рівнем емоційної саморегуляції.

Отримані результати методики «Діагностика емоційної зрілості» за загальною шкалою «емоційна зрілість» свідчать про те, що низький рівень за даним показником є характерним для 20 (45,5%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою. Для них характерною є недостатня спроможність до здійснення емоційної саморегуляції, низький рівень усвідомлення своїх емоцій та значні труднощі у вираженні власних почуттів. Такий стан речей зумовлює емоційно холодне, надмірно жорстке чи нестабільне відношення до дитини, що, власною чергою, сприяє формуванню делінквентної поведінки у підлітків.

У 15 (34,1%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було діагностовано середній рівень емоційної зрілості. В таких опитаних наявні лише деякі основні навички емпатії, емоційного самоконтролю та емоційної експресивності. Проте, дані навички можуть бути розвиненими в недостатній мірі для здійснення ефективного реагування на досить складні виховні ситуації, які з'являються під час взаємодії із підлітками, які є схильними до делінквентної поведінки. Це може мати власний прояв у вигляді недостатньої гнучкості в емоційних реакціях, труднощах у встановленні емоційного контакту із підлітками та обмеженій здатності до ефективного впливу на їх поведінку в цілому.

У 9 (20,5%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було визначено високий рівень емоційної зрілості. В даній групі опитаних досить добре розвиненими є навички саморегуляції, емоційної експресивності та емпатії. Це дає змогу батькам ефективно контролювати власні емоції, а також адекватно реагувати на різні емоційні стани своїх дітей, що допомагає у вирішенні конфліктів.

Для кращої наочності отримані результати за методикою діагностики емоційної зрілості (О. Я. Чебикіна) представимо на рисунку 2.2.

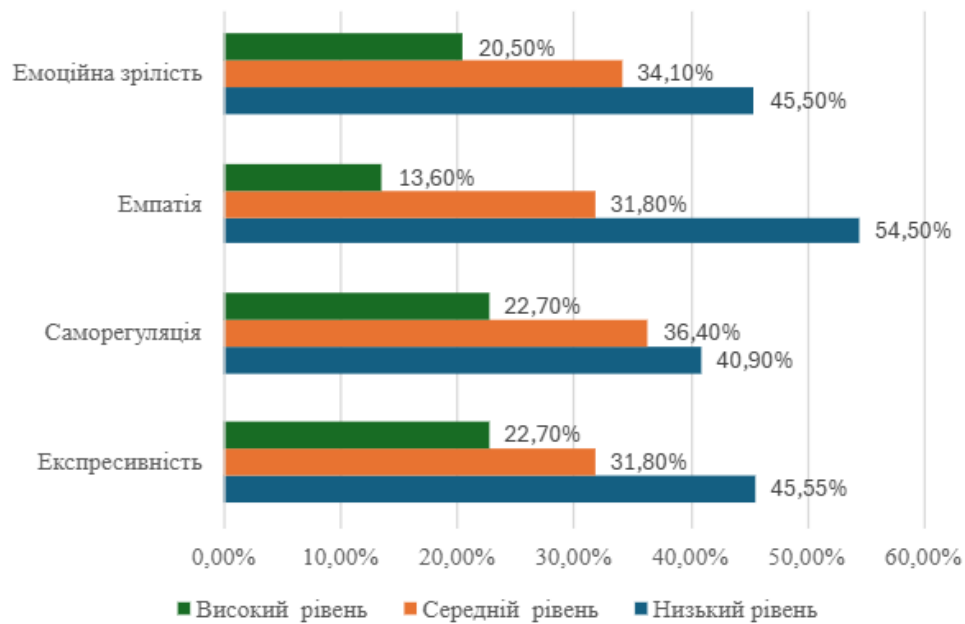

Рис. 2.2. Динаміка вираженості показників рівнів емоційної зрілості батьків підлітків із делінквентною поведінкою (n=44)

В цілому, результати дослідження вказують на те, що значна частина батьків підлітків із делінквентною поведінкою показує низький рівень емоційної зрілості, зокрема за шкалами експресивності, саморегуляції та емпатії. Це проявляється у стриманості емоцій, недостатньому контролі над власними реакціями та обмеженій здатності до співпереживання, що створює емоційно холодне середовище в родині та ускладнює ефективну взаємодію з підлітками. Водночас, батьки з високим рівнем емоційної зрілості краще справляються з емоційними викликами, що сприяє конструктивному вирішенню конфліктів і позитивно впливає на поведінку підлітків.

Далі було використано тест «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М.Снайдера). Отримані узагальненні результати за цією методикою представимо в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати оцінки самоконтролю батьків підлітків із делінквентною поведінкою в спілкуванні (n=44)

Шкали	Результати					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Комунікативний контроль	18	40,9%	16	36,4%	10	22,7%

Отже, у 18 (40,9%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було діагностовано низький рівень комунікативного контролю в спілкуванні. Для таких опитаних характерним є підвищений рівень імпульсивності, а також недостатня спроможність адаптувати власну поведінку до різних соціальних ситуацій. Ці батьки досить часто діють спонтанно, не враховуючи стан емоцій власної дитини або контекст спілкування, що у підсумку може спричиняти до виникнення конфліктів та емоційної нестабільності в сімейному середовищі. Відсутність певної гнучкості в опитаних під час спілкування ускладнює встановлення довірливих відносин із підлітками, що, у результаті, може сприяти формуванню та розвитку делінквентної поведінки у дітей.

У 16 (36,4%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було визначено середній рівень комунікативного контролю в спілкуванні. Для цієї групи опитаних характерною є безпосередність та щирість у спілкуванні, поєднані із певною стриманістю в емоційних проявах. Дані батьки спроможні враховувати поведінку оточуючих людей, що безпосередньо сприяє встановленню достатньо довірливих відносин із власними дітьми. Проте, для більш ефективнішої взаємодії із підлітками, які є схильними до порушення соціальних норм, батькам варто розвивати в собі навички саморегуляції та емоційну гнучкість.

У 10 (22,7%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою було встановлено високий рівень комунікативного контролю в спілкуванні. Дані опитані характеризуються здатністю достатньо ефективно регулювати свої емоції та поведінку під час безпосередньої взаємодії із людьми, які їх оточують. Дані батьки показують високий рівень адаптивності, в також є досить уважними до соціальних сигналів та здатні підлаштовувати власну поведінку у відповідності до існуючої ситуації, що безпосередньо сприяє конструктивному розв'язанню конфліктів, а також створенню емоційного стабільного клімату в родині. Проте, стриманість надмірна може спричиняти до емоційної недостатньої відкритості, що потенційно ускладнює встановлення емоційного глибокого контакту із особами підліткового віку.

Для кращої наочності отримані результати за тестом «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М. Снайдера). представимо на рисунку 2.3.

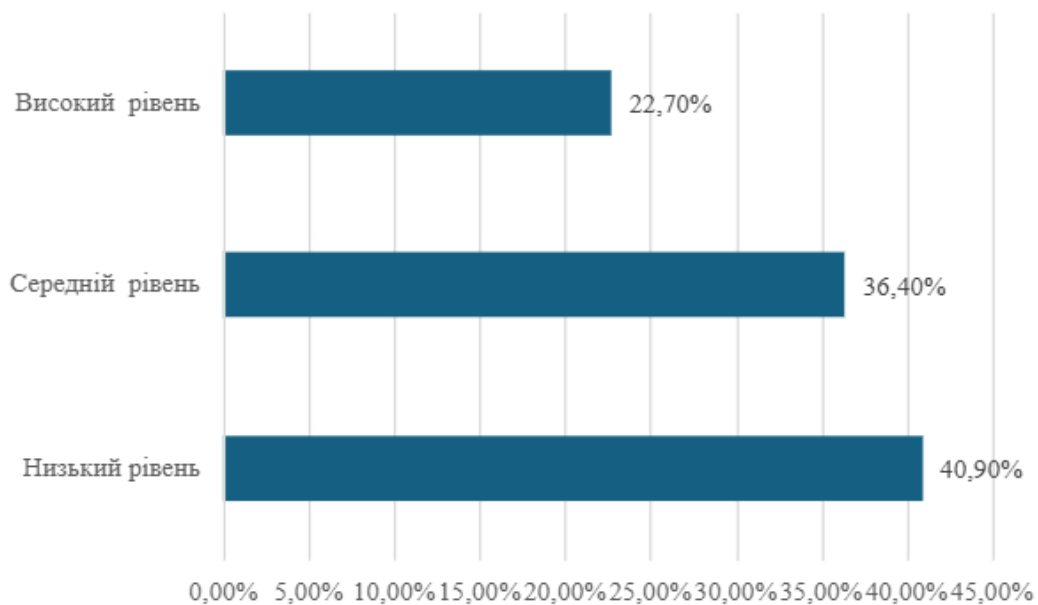

Рис. 2.3. Динаміка вираженості рівнів комунікативного контролю батьків підлітків із делінквентною поведінкою (n=44)

Отримані результати дослідження свідчать, що більшість батьків підлітків із делінквентною поведінкою мають низький або середній рівень комунікативного контролю, що вказує на труднощі в адаптації до соціальних ситуацій та регуляції емоцій під час спілкування. Це може призводити до

конфліктів та емоційної нестабільності в родині, ускладнюючи встановлення довірливих стосунків з підлітками. Водночас, батьки з високим рівнем комунікативного контролю демонструють кращу здатність до саморегуляції та адаптивності, що сприяє конструктивній взаємодії, хоча надмірна стриманість може обмежувати емоційну відкритість у стосунках з дітьми.

Висновки до розділу 2

З метою дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою було проведено емпіричне дослідження. Вибірку дослідження склали 44 батьків підлітків із делінквентною поведінкою, віком від 34 – 48 років; 32 жінки та 12 чоловіків. Були використанні такі методики, як тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін), методика діагностики емоційної зрілості (О.Я.Чебикіна) та Тест « Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М. Снайдера).

Під час дослідження було встановлено, що у відношенні батьків до підлітків з делінквентною поведінкою переважна більшість показує низький рівень прийняття та високий рівень відкидання дитини, а також низький рівень кооперації, що свідчить про обмежену готовність до співпраці з нею. При цьому у багатьох батьків фіксуються високі показники за шкалами «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», відображаючи прагнення батьків надмірно опікати підлітка й суворо контролювати його поведінку. Водночас, високі результати за шкалою «маленький невдаха» зустрічалися порівняно рідко, що вказує на невисоку схильність батьків вважати дитину «невдахою. В цілому, ставлення батьків поєднує елементи суворого контролю та опіки з емоційною прихильністю до підлітків.

Встановлено, що значна частина батьків підлітків із делінквентною поведінкою показує низький рівень емоційної зрілості, зокрема за шкалами експресивності, саморегуляції та емпатії. Це проявляється у стриманості

емоцій, недостатньому контролю над власними реакціями та обмеженій здатності до співпереживання, що створює емоційно холодне середовище в родині та ускладнює ефективну взаємодію з підлітками. Водночас, батьки з високим рівнем емоційної зрілості краще справляються з емоційними викликами, що сприяє конструктивному вирішенню конфліктів і позитивно впливає на поведінку підлітків.

Результати дослідження свідчать, що значна частина батьків підлітків із делінквентною поведінкою має низький або середній рівень комунікативного контролю, що ускладнює ефективну взаємодію з дітьми та може сприяти виникненню конфліктів у сім'ї. Для покращення ситуації необхідно розвивати у батьків навички емоційної саморегуляції, гнучкості у спілкуванні та здатності адаптувати свою поведінку до потреб підлітків.

В цілому, результати емпіричного дослідження вказують на необхідність розробки та запровадження тренінгу, який сприятиме розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

РОЗДІЛ 3. ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ЯКОСТЕЙ ЯКИМИ ПОВИННІ ВОЛОДІТИ БАТЬКИ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

3.1. Обґрунтування необхідності і доцільності використання тренінгу розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою

Актуальність тренінгу. Підлітковий вік являється критичним етапом у формуванні людини, коли відбуваються глибокі емоційні, психологічні і соціальні зміни. В даний період, підлітки є досить вразливими особливо до негативного загального впливу оточення, що може спричинити до формування в них делінквентної поведінки — порушення соціальних норм, агресії, конфліктів із законом тощо. Одним із основних детермінант, які мають прямий вплив на виникнення, а також закріплення даної поведінки, є особливості виховання родинного та клімату емоційного в сім'ї.

Успішне подолання та профілактика делінквентної поведінки підлітків є просто неможливими без досить активної участі батьків, що мають бути не тільки відповідним джерелом підтримки, а і безпосереднім прикладом самоконтролю, зрілості, емпатії та відповідальності. Проте, досить часто батьки просто самі не володіють потрібними психологічними навичками та якостями, які необхідні для більш ефективної взаємодії із дитиною у кризовий період її розвитку. Власне, це може включати неефективну комунікацію, невміння встановлювати межі, емоційне відчуження чи навпаки, занадто великий контроль.

У даному аспекті, розробка та проведення тренінгу, направленого на психологічний супровід та розвиток якостей, потрібних для ефективної взаємодії батьків та підлітків із делінквентною поведінкою є надзвичайно

актуальним. Такий тренінг може дозволити підвищити загальний рівень емоційної компетентності батьків; сформувати відповідні навички конструктивного спілкування із підлітками; розвинути спроможність до встановлення чітких, проте гнучких правил та меж; навчити здійснювати ефективне реагування на провокації та агресію; підтримати матір та батька у подоланні їх власних почуттів провини, гніву чи безпорадності.

Отже, тренінг виконує не тільки функцію корекційно-просвітницьку, а й також профілактичну – сприяє покращенню батьківсько-дитячих стосунків, зменшення рівня конфліктності в сім'ї, а також запобіганню подальшому розвитку поведінки асоціальної підлітків. Його актуальність безпосередньо обумовлена не тільки потребами конкретних сімей, а й соціальною загальною потребою у посиленні інституту відповідального батьківства.

Метою тренінгу є розвиток якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

У відповідності до мети та результатів емпіричного дослідження були визначені наступні основні завдання тренінгу:

- підвищити рівень прийняття, кооперації та знизити рівень відкидання батьками дитини;
- знизити рівень симбіозу та авторитарної гіперсоціалізації;
- підвищити емоційну зрілість, за такими показниками, як експресивність, саморегуляція та емпатія;
- сприяти покращенню комунікативного контролю, за рахунок розвитку у батьків навички емоційної саморегуляції, гнучкості у спілкуванні та здатності адаптувати свою поведінку до потреб підлітків.

Розроблений тренінг був розрахований на одне заняття загальною тривалістю 9 годин. Приблизний план цього заняття виглядає таким чином: Вступ – 110 хвилин; головна частина – 330 хв, завершальна частина – 100 хв.

Вступна частина тренінгу передбачала знайомство між собою учасників, встановлення правил роботи у групі, а також створення більш безпечного простору для ефективної взаємодії.

Основна частина складалася із низки психокорекційних вправ, що направлені на розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою. Заклучна частина включала в себе підбиття підсумків, а також обговорення отриманих батьками особистих результатів.

Розроблений тренінг передбачав групову форму проведення роботи, із загальною кількістю учасників – 44 особи. Учасниками розробленого тренінгу стали батьки підлітків з делінквентною поведінкою. Для ефективної реалізації завдань та мети тренінгу були підібрані та використанні сучасні завдання та вправи, які були побудовані на основі різних психологічних технік та технологій. Тематичний план розробленого тренінгу представлений у вигляді таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Програма тренінгу розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою

Структурні частини заняття	Мета	Зміст	Час (хв.)
Вступ	Створити безпечну та довірливу атмосферу; допомогти учасникам познайомитися та визначити свої очікування від тренінгу. Сприяти формуванню безпечного та продуктивного середовища для групової роботи шляхом спільного визначення та прийняття правил взаємодії.	Вправи: «Знайомство та очікування», «Правила роботи групи», «Асоціації: Підліток – це...», «Підліток каже...». Міні-лекція: «Делінквентна поведінка підлітків та шляхи її профілактики».	110
Основна частина	Реалізація поставлених завдань програми.	Вправи: «Валіза емоцій», «Сходінки», «Обов'язки», «Сімейна картина», «Слухаю тебе», «Ролі в родині», «Дзеркало емоцій», «Лист до дитини», «Малюємо звуки», «Звукова мова тіла», «Музичні асоціації», «Емоційний малюнок: виразність через образ», «Зірка почуттів», «Малюємо звуки», «Дихання за квадратом», «Повітряна куля», «Усвідомлене дихання», «Вільний рух», «Рефлексія ситуації», «Адаптивна поведінка»	330

Заключна частина заняття	Підведення підсумків.	Вправи «Мій емоційний портрет», «Сила слова», «Рольова зміна», «Місто бажань», «Мозаїка підтримки».	100
--------------------------	-----------------------	---	-----

Детальний зміст кожного заняття представлено в Додатку Г.

Отже, запровадження розробленої тренінгової програми буде мати позитивний ефект в аспекті розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

2.2. Аналіз результатів дослідження сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою

Перед запровадженням тренінгу, батьки підлітків з делінквентною поведінкою пройшли анкетне опитування для встановлення їх основних очікувань. З цією метою для них було спеціально розроблено анкету (Додаток Д), що складається із шести запитань із чотирма відкритими варіантами для надання відповідей. Батькам підлітків з делінквентною поведінкою потрібно було обрати саме таку відповідь, яка на їх переконання є найбільш підходящою. Під час надання відповідей на певні запитання можна було давати кілька відповідей.

Розглянемо відповіді учасників на запитання анкети. Так, на запитання анкети «Які зміни у стосунках з підлітком з делінквентною поведінкою ви хотіли б досягти після тренінгу? (можна обрати кілька варіантів)» 25 (56,8%) опитаних відповіли, що хотіли б покращити взаєморозуміння та довіру із своїми дітьми, 27 (61,4%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою прагнуть зменшити кількість конфліктів та напруження у відносинах із дітьми, 26 (59,1%) респондентів – хотіли б підвищити впевненість у правильності виховання підлітків, 28 (63,6%) основною зміною вбачають розвиток навичок конструктивного спілкування.

Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.1.

Рис. 3.1. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання «Які зміни у стосунках з підлітком з делінквентною поведінкою ви хотіли б досягти після тренінгу?» (n=44)

На запитання анкети «Які теми для вас є найбільш актуальними? (можна обрати кілька варіантів)», 28 (63,6%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою відповіли, що для них найбільш актуальними є теми із розвитку емоційної саморегуляції, для 30 (68,2%) респондентів – теми пов’язані із покращенням комунікації з підлітком, для 18 (40,9%) опитаних – теми спрямовані на зниження рівня авторитарності у вихованні і для 26 (59,1%) осіб – теми пов’язані із формуванням довірливих стосунків. Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.2.

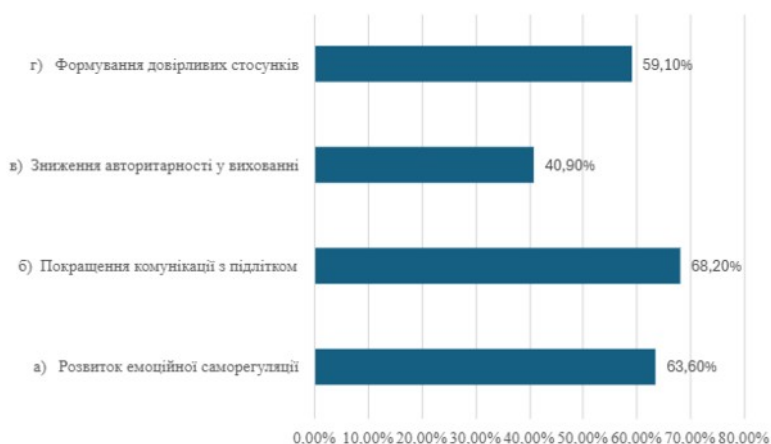

Рис. 3.2. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Які теми для вас є найбільш актуальними?» (n=44)

На запитання анкети «Які навички ви хотіли б розвинути під час тренінгу?» 14 (31,8%) опитаних відповіли, що хотіли б розвинути емпатію та розуміння емоцій дитини-підлітка з делінквентною поведінкою, 10 (22,7%) респондентів хочуть поліпшити гнучкість у спілкуванні та поведінці, 9 (20,5%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою прагнуть розвинути здатність адаптувати свою поведінку до потреб дитини, а 11 (25,0%) опитаних – навчитися ефективно вирішувати конфлікти. Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.3.

Рис. 3.3. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Які навички ви хотіли б розвинути під час тренінгу?» (n=44)

На запитання анкети «Який стиль виховання ви вважаєте найбільш ефективним у вихованні підлітка з делінквентною поведінкою?» 8 (18,2%) опитаних найбільш ефективним вважають демократичний стиль виховання, 17 (38,6%) респондентів – авторитарний, 4 (9,1%) учасників – ліберальний і 15 (34,1%) осіб – індивідуальний підхід, залежно від ситуації.

Результати опитування показують, що більшість батьків підлітків з делінквентною поведінкою вважають ефективним або авторитарний стиль виховання, або індивідуальний підхід залежно від ситуації. Менше респондентів надають перевагу демократичному стилю, а найменше — ліберальному. Це свідчить про важливість роботи з батьківськими

установками та необхідність формування розуміння переваг гнучкого, емоційно підтримувального стилю спілкування з підлітками. Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.4.

Рис. 3.4. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Який стиль виховання ви вважаєте найбільш ефективним у вихованні підлітка з делінквентною поведінкою?» (n=44)

На запитання анкети «Як ви оцінюєте свою здатність контролювати емоції у стресових ситуаціях?» 4 (9,1%) опитаних відповіли, що завжди контролюють свої емоції у стресових ситуаціях, 2 (4,5%) респондентів – часто контролюють, 11 (25 %) осіб – іноді контролюють та 27 (61,4%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою рідко або ніколи не контролюють. Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.5.

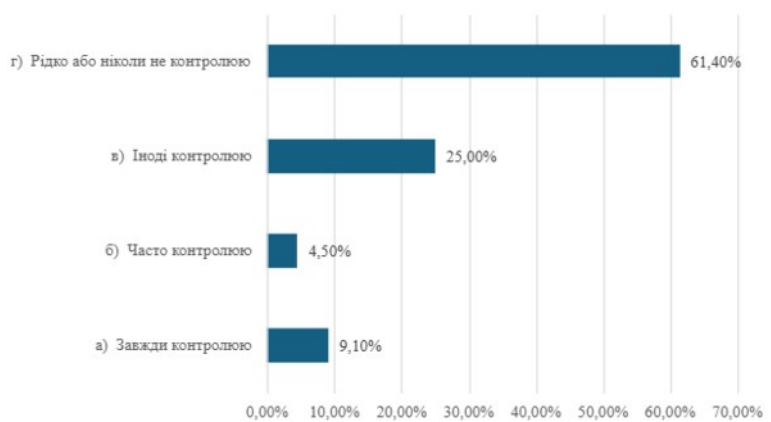

Рис. 3.5. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Як ви оцінюєте свою здатність контролювати емоції у стресових ситуаціях?» (n=44)

На запитання анкети «Яку підтримку ви очікуєте отримати під час тренінгу? (можна обрати кілька варіантів)» 32 (72,7%) опитаних хотіли б отримати поради щодо ефективного виховання підлітків з делінквентною поведінкою, 34 (77,3%) респонденти – психологічну підтримку та розуміння, 30 (68,2%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою – обмін досвідом з іншими батьками, 36 (81,8%) осіб – практичні вправи для покращення взаємодії з підлітком з делінквентною поведінкою. Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.6.

Рис. 3.6. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Яку підтримку ви очікуєте отримати під час тренінгу?» (n=44)

Аналіз відповідей свідчить про те, що батьки підлітків з делінквентною поведінкою найбільше очікують отримати практичні вправи для покращення взаємодії з дитиною, а також психологічну підтримку та розуміння. Значна частина респондентів зацікавлена в обміні досвідом з іншими батьками та отриманні порад щодо ефективного виховання. Це підкреслює потребу у створенні тренінгової програми, орієнтованої як на практичні навички, так і на емоційно-психологічну підтримку учасників.

Далі проведемо аналіз ходу проведення деяких психологічних вправ реалізованого тренінгу.

Метою вправи «Валіза емоцій» було допомогти учасникам усвідомити та виразити свої емоції, сприяючи відкритому обговоренню почуттів. В ході

проведення кожному учаснику пропонувалося уявити, що вони пакують «валізу» із власними емоціями, які вони відчують у відносинах із підлітками з делінквентною поведінкою.

Спостереження показало, що в одних учасників у «валізі» були виявлені емоції розчарування, суму, тривоги, а також безсилля. В той час як в інших у «валізі» знаходилась злість, страх та роздратування. Деякі батьки додали надію, любов, гордість, хоч із приміткою, що дані емоції ними відчуються досить рідко.

Під час рефлексії учасники відмічали, що вправа дала їм можливість побачити, що вони лише можуть злитися, а й сумувати, що втратили близькість із своєю дитиною. Деякі зрозуміли, що дозволити собі іноді поплакати – не значить бути слабкою людиною. Деякі відмітили, що раніше мовчали та тримали у собі свої почуття, але ця «валіза» лише тисне і вони прагнуть навчитися висловлювати власні почуття.

В цілому, вправа сприяла активізації у батьків підлітків з делінквентною поведінкою здатності до емоційної самоідентифікації. Вони почали розуміти, що придушені чи приховані емоції (сором, гнів, втома) є нормальними, і їх розуміння – це перший крок до налагодження конструктивної взаємодії із підлітком.

Під час обміну своїми враженнями учасники тренінгу також відзначали схожість переживань із іншими, що в свою чергу сприяло зменшенню відчуття провини та ізольованості. З'явилася певна готовність зрозуміти самого себе – а отже, і власну дитину.

Таким чином, дана вправа стала ефективним інструментом для створення безпечного емоційного простору, в котрому батьки підлітків з делінквентною поведінкою змогли почати достатньо відкрито говорити про свої складні почуття, які пов'язані із відносинами з своєю дитиною.

Далі проаналізуємо вправу «Обов'язки» метою якої було усвідомити розподіл обов'язків у родині, зрозуміти очікування один від одного та сприяти справедливому розподілу ролей.

Спостереження показали, що під час складання списків обов'язків, частина батьків (особливо матерів) складала досить довгі списки із пунктами: «перевіряю уроки», «готую їжу», «ходжу на батьківські збори», «спілкуються з поліцією», «прибираю», «організую дозвілля». Інша група учасників (батьки-чоловіки) досить часто вказували тільки 2–3 пункти, наприклад: «викликаю таксі», «заробляю гроші», «караю, коли потрібно».

Під час проведення порівняння списків певні учасники здивувалися загальним обсягом обов'язків свого партнера чи тим, що їх обов'язки просто не цінуються. Достатньо часто звучали такі фрази: «Я навіть не знала, що він так сприймає свої дії як обов'язки», «Ми обоє втомлені, але чомусь лише я вважаю це нормою – все тягнути»

Під час обговорення батьки почали формулювати більш збалансовані підходи. Для прикладу учасник Олег Т. запропонував, що може частіше забирати дитину з гуртка, а Олена П. зробила пропозицію, що можна зробити графік чергування походу до магазину та прибирання.

Дана вправа дала можливість в безпечному середовищі проговорити раніше «замовчувані» елементи родинної нерівності або невдоволення. Це сприяло зниженню рівня напруги та викликало емпатію до партнера. Проведене обговорення проблем на рівних дало можливість змінити ригідні установки («це не моя справа», «я й так все роблю») на більш гнучкі. В цілому батьки зробили висновок, що взаємна підтримка – це приклад для дитини-підлітка із делінквентною поведінкою.

Далі проаналізуємо вправу «Сімейна картина» метою якої було сприяти розумінню сімейних взаємозв'язків та ролей, виявити сильні сторони сім'ї.

Спостереження показало, що під час створення «сімейних картин» учасники обирали різноманітні метафори. Так, дерево було найбільш популярним образом. Один із учасників намалював себе як коріння, дружину – як стовбур, а власних дітей-підлітків – як гілки. Він пояснив: «Я тримаю все, проте мене не видно. Усе на мені, проте без мене нічого не стоїть».

В другого учасника коріння було досить слабким, одна із гілок (символ дитини-підлітка) ламалася. Учасник пояснив це так: «Мій син як відірвана гілка. Він мене не слухається та все робить наперекір мені».

Також багато учасників зображували корабель – символ сім'ї, яка долає життєві труднощі. Одна із учасниць намалювала себе штурманом, а свою дитину підліткового віку – хвилями. Вони пояснили своє зображення наступним чином: «Я намагаюся вести, проте ці хвилі нас кидають у різні сторони».

Інші учасники зобразили будинок, що є символом стабільності. У багатьох випадках на малюнках було зображено дах (символ захисту), проте певні учасники зобразили тріщини у стінах будинку. Одна із учасниць пояснила це наступним чином: «Ми живемо ніби разом із дитиною, проте кожен у своїй кімнаті».

Застосування у цій вправі метафори дало змогу учасникам обійти психологічний захист, зрозуміти глибокі емоції та взаємозв'язки без прямої конфронтації.

Зображення виявили наявні приховані емоційні запити учасників, а саме потребу в рівноправному партнерстві, підтримці, теплі. Це є актуально особливо для родин із делінквентною поведінкою підлітків, де частими є емоційні відчуження та конфлікти.

У зображених малюнках досить часто фігурували образи позитивні, а саме – сонце, дім, квіти, які є символами бажання гармонії та готовність до змін.

Дана вправа мала позитивний вплив на усвідомленню батьками підлітків з делінквентною поведінкою власної ролі, характеру взаємодії із дитиною та іншими членами сім'ї. За рахунок використання метафори візуалізації учасники одержали змогу чесно та безпечно висловити власні емоції, виявити основні внутрішні конфлікти та знайти образи для поліпшення відносин із дітьми. Дана вправа підсилює загальний розвиток

таких важливих якостей батьків підлітків із делінквентною поведінкою, як емоційна зрілість, емпатія та гнучкість у спілкуванні.

Далі проведемо аналіз вправи «Ролі в родині» метою якої було усвідомлення батьками власних ролей у сім'ї та впливу на поведінку підлітків із делінквентною поведінкою.

Спостереження показали, що учасники працювали у групах по 3–4 особи. Були обрані такі теми для інсценівок: «Повернення додому після порушення комендантської години», «Невиконання шкільних завдань», «Вживання алкоголю чи куріння», «Відмова підлітка допомагати вдома».

Розглянемо приклади ролей, які взяли на себе деякі учасники. Так, учасник Олег Т. взяв на себе роль «контролера» – людини, яка постійно критикує, перевіряє, карає. Під час програвання сценки він сказав: «Якщо ти знову не прийдеш вчасно, я заберу телефон на тиждень!»

Ольга Ж. виконувала роль «рятівника» – людини, що прагне «згладити» конфліктну ситуацію, часто виправдовуючи дитину підлітка. Так, її слова були наступними: «Не сваріть його, адже він просто втомився».

Антон Б. виконував роль жертви, яка говорить із певною образою та пасивно: «Я все для вас, а ви...».

Олена Ш. була у ролі «партнера» – вела діалог та пропонувала варіанти вирішення проблеми: «Давай разом подумаємо, що із цим ми можемо зробити».

Оксана Х. виступала в ролі «мораліста» – використовувала повчальний стиль: «У мої часи ми себе так не поводити і такого собі не дозволяли!».

Після інсценування різних ситуацій було проведено обговорення. Під час групової дискусії було встановлено, що на ситуацію значною мірою впливають ролі, які виконують батьки. Так, конфронтаційні ролі (мораліст, контролер) – сприяють поглибленню опору та зростанню агресивності підлітка. Ролі пасивні (рятівник, жертва) – зменшують авторитет батьків та спричиняють до виникнення різних маніпуляцій із сторони підлітка. Ролі

конструктивні (партнерські) – сприяють налагодженню діалогу, зменшенню рівня напруги та пошуку спільних рішень.

Під час проведення вправи багато хто із підлітків із делінквентною поведінкою відчували безсилля і не знали, як інакше потрібно реагувати, окрім як кричати. Інші відчували готовність до змін, і зробили для себе висновок, що можна зробити спробу не сварити підлітка, а краще запитати, чому так відбулося.

В цілому, вправа сприяла активізації уявлень у батьків про свої шаблони несвідомі реагування, що часом підтримують деструктивну поведінку підлітків. Також учасники одержали зворотний зв'язок від інших батьків, побачили альтернативні ролі та їх ефект. Це безперечно сприяло перегляду власної моделі поведінки із підлітками. Завдяки проведенню рефлексії та обговоренню багато учасників почали формулювати нові власні поведінкові стратегії – більш толерантні, гнучкі, побудовані на засадах партнерських відносин із підлітком.

Дана вправа сприяла загальному розвитку таких важливих якостей підлітків із делінквентною поведінкою, як емоційна гнучкість, усвідомленість, відповідальність та готовність змінюватися.

Далі проведемо аналіз вправи «Емоційний малюнок: виразність через образ» метою, якої було виявлення та вираження внутрішніх емоцій через творчість.

В ході проведення учасники отримали олівці, аркуші, фломастери, крейду. Їм було запропоновано зобразити власні емоції у вигляді будь-яких образів, форм, кольорів. Це не повинно було бути «гарно» або «правильно» – основне, щоб було правдиво.

Розглянемо приклади робіт учасників. Так, на одному із малюнків Вікторія Л., зобразила чорну пляму у центрі, а навколо неї лінії червоного кольору. Як пояснила жінка, усередині це її безсилля та злість. А навколо – роздратування через те, що ніхто її не чує.

На іншому малюнку Валентина І. намалювала коло блакитного кольору, що поступово переходило у темно-синій фон. Вона пояснила, що спочатку вона була спокійною, проте все одно відчуває значну тривогу та смуток.

Під час проведення обговорення батькам підлітків із делінквентною поведінкою було запропоновано поділитися емоціями які вони відчували під час малювання? Так, одні відповідали, що спочатку їм було досить важко почати і вони не звикли «ліпити» власні емоції на аркуші паперу, проте потім вони відчули значне полегшення. Інші учасники поділилися тим, що зрозуміли, наскільки в них було багато злості, хоча вони завжди намагалися її не показувати іншим. Багатьом учасникам малювання допомогло відчути себе живими, вони розповідали, що ніби виплеснула щось досить важке із власної душі. Батьки ділилися, що тепер вони побачили, що не лише їх дитина має проблеми, а й вони самі не вмію справлятися із власними емоціями, що може бути основною причиною виникнення делінквентної поведінки в їх дітей.

Дана вправа являється досить ефективним інструментом в контексті розвитку емоційної чутливості батьків, зниження і них внутрішньої напруги та формування навичок осмисленого реагування на поведінку власних дітей підлітків замість автоматичних реакцій (звинувачення, крик, ігнорування).

Далі проведемо аналіз вправи «Вільний рух», метою якої було вивільнення емоцій та покращення експресивності.

Розглянемо хід вправи та типові дії її учасників. Під час фази розслаблення вмикалася досить спокійна, проте емоційно виразна музика (для прикладу, етнічна чи інструментальна). Учасникам було запропоновано закрити очі, відчути власне тіло, зробити декілька достатньо глибоких вдихів.

Під час фази руху на початкових етапах переважна більшість всіх учасників рухалася досить скуто, обережно, фактично соромлячись себе. Трохи пізніше, після 2–3 хвилин, певні учасники розпочали давати власному

тілу свободу – плавні нахили корпусу, рухи руками, іноді імпульсивні та енергійні жести.

Досить часто в їх рухах з'являлися певні вивільнення емоцій – сміх, зітхання, часом навіть сльози. Після завершення музичної мелодії учасники сідали, робили декілька досить глибоких вдихів та готувалися до рефлексії.

Під час рефлексії учасники ділилися власними враженнями від вправи. Так, одна група учасників розповіла, що спочатку вони соромилась, однак пізніше відчули, як почуття гніву виходить із їх рук. В інших було відчуття смутку, проте пізніше вони відчули значне полегшення. Учасники виловили позицію, що спочатку вони відчували стан напруги, а зараз стали більш спокійнішими та врівноваженими. Також учасники, висловили переконання, що даною технікою можна буде користуватися у повсякденному житті.

Таким чином, батьки добре потренувалися в розпізнаванні сигналів тіла, що попереджають про надмірні емоції, що є основою проведення профілактики психологічних зривів. Батьки, що зазвичай не звикли до вільного вираження себе (особливо чоловіки), відкрили у собі новий спосіб комунікації – мову свого тіла, що дозволило підвищити рівень емпатії та в подальшому дасть змогу налагодити контакт із підлітком в якого переважає делінквентна поведінка.

Дана вправа – це досить м'який психофізичний інструмент, який дозволив розвинути в батьків внутрішній ресурсний потенціал, знизити ризик виникнення деструктивних чи жорстких реакцій на поведінку підлітка, відновити зв'язок із емоціями та своїм тілом, що являється фундаментом дійсно усвідомленого батьківства.

Далі проведемо аналіз вправи «Адаптивна поведінка» метою якої є розвиток здатності адаптувати власну поведінку до потреб підлітків.

Розглянемо хід проведення вправи та типові дії учасників.

Під час обрання певної ситуації учасники згадують подію, що реально мала місце та під час котрої вони не змогли адекватно впоратись із поведінкою підлітка із делінквентною поведінкою.

Наприклад, для аналізу були вибрані такі ситуації: «Коли син знову запізнився і вимкнув телефон», «Коли дочка влаштувала істеричку через обмеження в Інтернеті», «Коли я побачила, що дитина бреше».

Проведемо аналіз реакцій учасників. Психолог просить відповісти на такі запитання: Як саме ви тоді діяли? Що відчували? Який був результат?

Розглянемо приклад відповідей учасників. Одна із учасниць Ольга П. відповіла, що вона накричала на власного сина та пригрозила йому забрати телефон. Натомість, підліток замкнувся в собі і два дні не розмовляв із матір'ю. У другій ситуації Олена Р. почала читати нотації своїй дочці на що остання просто вийшла із кімнати. У третій ситуації учасниця Зінаїда М., розповіла, що вона одразу заборонила дитині виходити із дому, проте стало лише гірше, бо підліток почав тікати.

Проаналізувавши дані ситуації група здійснила пошук можливих альтернатив для вирішення цих ситуацій. Учасники на самостійній основі та у міні-групах обговорювали можливі більш адаптивні стратегії власної поведінки.

Групою були визначені наступні альтернативні дії: Замість того, щоб кричати на дитину – сказати: «Я дуже хвилювалася, коли тебе не було дома. Що сталося з тобою?». Замість того, щоб погрожувати – дати підлітку можливість висловити свою власну версію та разом домовитися про правила. Замість того щоб щось забороняти – необхідно пояснити основну причину обмеження та знайти компромісне вирішення ситуації.

Таким чином, вправа «Адаптивна поведінка» стала досить ефективним тренінговим інструментом для формування у батьків психологічної гнучкості, відповідального стилю виховання і емоційної зрілості, що є основними для взаємодії із підлітками із делінквентною поведінкою.

В цілому, розроблений тренінг був досить цікавим та пізнавальним для учасників. З метою перевірки його ефективності було спеціально проведено анкетування з поміж учасників за допомогою розробленої анкети. Розглянемо отримані відповіді.

На запитання анкети «Наскільки змінився ваш рівень прийняття дитини та готовність до співпраці з нею після проходження тренінгу?» 2 (4,5%) опитаних відповіли, що їх рівень прийняття дитини та готовність до співпраці з нею після проходження тренінгу не змінився зовсім, у 6 (13,6%) учасників – частково покращився, у 20 (45,5%) батьків підлітків із делінквентною поведінкою – помітно покращився і у 16 (36,4%) респондентів – значно покращився і вони ставитимуть до дитини з більшою повагою та розумінням.

Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.7.

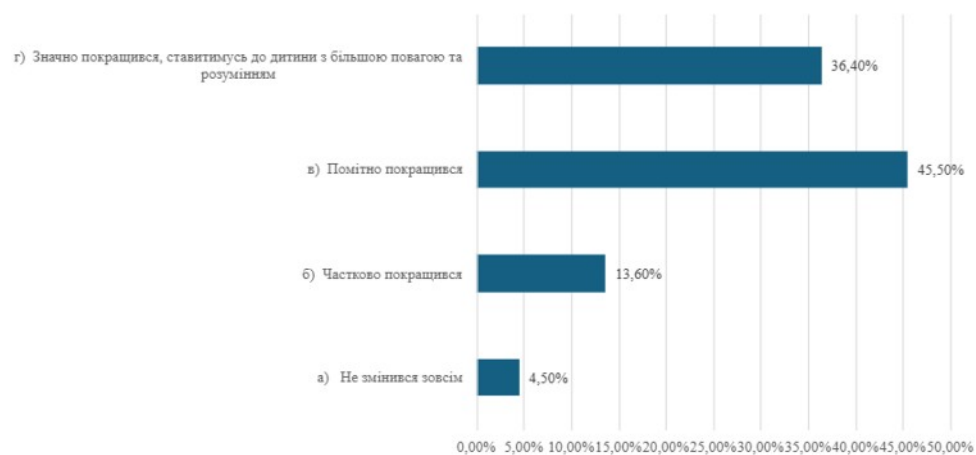

Рис. 3.7. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Наскільки змінився ваш рівень прийняття дитини та готовність до співпраці з нею після проходження тренінгу?» (n=44)

На запитання «Як ви оцінюєте зміни у своїй здатності давати дитині більше простору, не контролюючи кожен її крок?» 3 (6,8%) учасників відповіли, що досі відчувають потребу все контролювати, 15 (34,1%) респондентів – трохи менше будуть втручатимуться в життя підлітків, але ще важко їм, 16 (36,4%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою – частіше дозволятимуть дитині приймати самостійні рішення, 10 (22,7%) учасників – навчилися під час тренінгу довіряти дитині, надаючи їй більше самостійності.

Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.8.

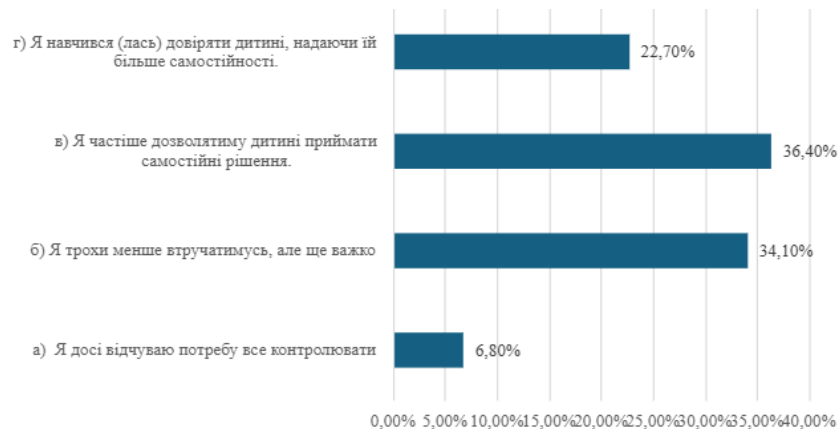

Рис. 3.8. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Як ви оцінюєте зміни у своїй здатності давати дитині більше простору, не контролюючи кожен її крок?» (n=44)

На запитання анкети «Чи відчули ви покращення в емоційній саморегуляції, емпатії та вмінні виражати свої емоції під час спілкування з дитиною?» 3 (6,8%) опитаних відповіли, що їм досі важко контролювати свої емоції, 6 (13,6%) респондентам – частково в окремих ситуаціях стало легше, 24 (54,5%) – вважають, що у більшості випадків можуть поводитися більш стримано та розуміти емоції власних дітей, 11 (25,0%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою – повністю змінив(ла) підхід до емоційної взаємодії з дитиною. Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.9.

Рис. 3.9. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Чи відчували ви покращення в емоційній саморегуляції, емпатії та вмінні виражати свої емоції під час спілкування з дитиною?» (n=44)

На запитання анкети «Чи плануєте ви використовувати отримані знання та навички у повсякденному житті?» 38 (86,4%) опитаних відповіли, що так, планую їх застосовувати, 5 (11,4%) батьків підлітків з делінквентною поведінкою – можливо, спробую в майбутньому і лише 1 (2,3%) учасник – не планує використовувати отримані знання та навички у повсякденному житті.

Для кращої наочності розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на дане питання представимо на рис 3.10.

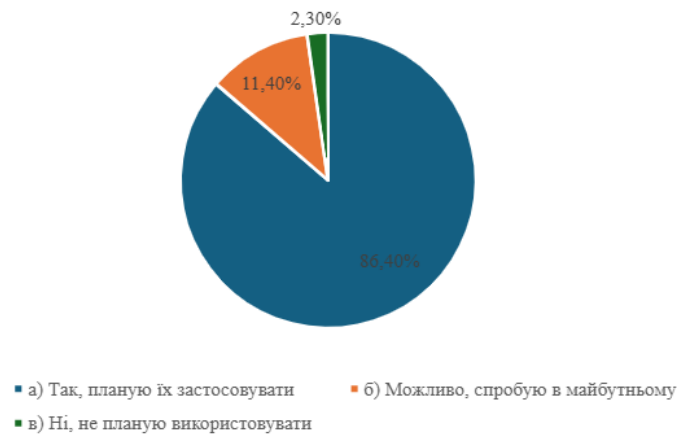

Рис. 3.10. Розподіл відповідей батьків підлітків з делінквентною поведінкою на питання анкети «Чи плануєте ви використовувати отримані знання та навички у повсякденному житті?» (n=44)

На запитання анкети «Чого не вистачило вам під час тренінгової програми? З якими труднощами ви стикалися?». Відповіді були переважно типовими. Так, частині батьків не вистачило більше конкретних прикладів із життя інших батьків, які вже стикалися з подібними ситуаціями. Іншим хотілося б більше практичних вправ саме для спілкування з дитиною вдома. Ще іншій частині учасників не вистачило часу на індивідуальну роботу з психологом. Також учасники тренінгу відзначили, що було б добре отримати додаткові матеріали – книжки, чек-листи, короткі відео для самостійного опрацювання вдома.

Основними труднощами під час тренінгу було те що, учасникам важко відкрито говорити про свої проблеми в групі – спочатку соромилася, боялася осуду. Деякі учасники висловили думку, що інколи вони не розуміли, як застосувати отримані знання в реальних конфліктних ситуаціях з підлітком. Також під час проведення тренінгу в учасників часто з'являлися сильні емоції, які було важко опанувати, тому їм хотілося більше технік для швидкої емоційної саморегуляції.

В цілому, робота психолога переважною більшістю батьків підлітків з делінквентною поведінкою була оцінена оцінкою 10 балів із 12.

Також після реалізації тренінгової програми було розроблено анкету для визначення ефективності тренінгової програми самим психологом (Додаток Ж).

Загальний рівень реалізації програми тренінгу психологом було оцінено на 85 %. Рівень включеності та активності учасників протягом тренінгу було оцінено в 10 балів, а якість зворотного зв'язку від учасників 11 балів.

Найбільш ефективними вправами програми на думку психолога були такі, як «Валіза емоцій», «Обов'язки», «Сімейна картина», «Лист до дитини», «Емоційний малюнок: виразність через образ», «Усвідомлене дихання», «Адаптивна поведінка». На думку психолога під час тренінгу не вистачало більше практичних вправ для вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї та індивідуального опрацювання з батьками з високим рівнем авторитарності. Потребують вдосконалення також блоки з розвитку емпатії та гнучкої комунікації.

Також психолог відмітив, що доцільно було б модифікувати структуру тренінгу шляхом збільшення кількості інтерактивних сесій і практичних кейсів, адаптованих до типових ситуацій з підлітками. У змісті варто чіткіше розмежувати теми емоційної саморегуляції та комунікативної гнучкості. Методично корисним було б додати більше роботи в парах і мікрогрупах для глибшого засвоєння матеріалу.

Психолог рекомендує додати техніку активного слухання (перепарафразування, позначення емоцій, паузи) для зміцнення довіри та емпатії між батьками і підлітками. Також на його думку, варто впровадити кейс-аналіз реальних конфліктних ситуацій, щоб відпрацювати адаптивні стратегії реагування в сімейному спілкуванні.

Психологу під час реалізації програми не вистачало більше часу для індивідуальної роботи з учасниками. Також бракувало можливості гнучко адаптувати вправи під рівень готовності кожного учасника.

В цілому, враховуючи відповіді, як батьків підлітків з делінквентною поведінкою, так і психолога можна зробити висновок про ефективність розробленого та апробованого тренінгу.

3.3. Методичні рекомендації для покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою

Проблема делінквентної поведінки з поміж підлітків являється однією із найбільш актуальних у нинішньому соціумі тому, що вона впливає не тільки на самих підлітків, а і безпосередньо на їх родини, освітні установи та соціальне середовище в загальному. Роль особливу у корекції та профілактиці делінквентної поведінки без усяких сумнівів відіграють саме батьки, які являються самими найближчими та першими вихователями своїх дітей. Проте, батьки не завжди володіють всіма потрібними навичками та знаннями для справді ефективного впливу на поведінку власних дітей підліткового віку, особливо коли йде мова про прояви делінквентної поведінки в них.

Враховуючи саме це, важливою складовою частиною роботи психолога являється надання дійсно кваліфікованої допомоги батькам у вигляді супроводу психологічного, що включатиме в себе діагностику, консультування, проведення тренінгових занять, а також інші форми роботи, направленні на підвищення рівня психологічної культури батьків, розвиток їх

виховних та комунікативних навичок, а також на формування конструктивних відносин із членами сім'ї.

Для покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою необхідною є розробка методичних рекомендацій, які будуть орієнтовані на практичних психологів, соціальних педагогів, а також інших фахівців, що працюють із батьками підлітків з делінквентною поведінкою.

Для покращення психологічного супроводу батьків підлітків із делінквентною поведінкою можна запропонувати наступні рекомендації:

1. Використання соціально-педагогічного, системного підходу. Рекомендується безпосередньо залучати психологів, соціальних педагогів, та освітян у роботу спільну із дітьми, а також їх батьками – розпочинаючи із самого раннього виявлення ризиків та завершуючи заходами корекційного спрямування. Важливим є проведення на постійній основі зустрічей для обміну спостереженнями та узгодження відносно дій учня підлітка та його сім'ї.

2. Проведення психолого-педагогічного консультування батьків підлітків з делінквентною поведінкою. Рекомендується проводити групові та індивідуальні сеанси, які будуть направлені на безпосереднє підвищення психологічної культури батьків, а особливо відносно прийняття підлітка таким який він є та розвитку нормальних конструктивних відносин. Зокрема, надання рекомендацій практичних відносно стилю виховання, дистанції, а також емоційної саморегуляції батьків.

3. Проведення корекції та профілактики делінквентної поведінки. Рекомендується використовувати спеціальні модульні програми, які в себе включають тренінгові, інформаційно-розвиткові, а також психокорекційні блоки, як для підлітків, так і для їх батьків.

4. Застосування техніки підтримки емоційної стабільності. Рекомендується використовувати такі психологічні практики, такі як дихальні вправи, релаксації, що сприяють значному зниженню рівня

тривожності батьків та допомагають їх швидкій психологічній саморегуляції. Важливим в даному аспекті навчити підлітків з делінквентною поведінкою здійснювати відстеження власних емоційних станів та відповідно на них реагувати – використовуючи різні вправи для розслаблення тіла, ведення щоденників емоцій тощо.

5. Мультидисциплінарна співпраця. Обов'язкова є взаємодія із соціальними службами, органами поліції, юристами, особливо коли підліток має судимість чи проходить адміністративне покарання. Проведення спільних заходів, різних тренінгів, правових семінари як для батьків, так і для підлітків, сприяє ефективності психологічного супроводу.

6. Проведення інформаційної та просвітньої роботи. Рекомендується організовувати різні вебінари та семінари для батьків, які будуть спрямовані на надання знань про делінквентну поведінку, її причин, наслідків та моделі виховання. В цей напрямок рекомендацій можна включити публікацію та поширення чек-листів, брошур, методичних матеріалів, щоб батьки мали можливість за необхідності потреби звернутися до в домашніх умовах.

Отже, реалізація запропонованих методичних рекомендацій відносно покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою безпосередньо сприятиме формуванню більш конструктивних відносин у родині, підвищенню психологічної відповідної культури батьків, а також розвитку ефективних стратегій виховання. Врахування особливостей індивідуальних кожної сім'ї та використання різних психологічних методик дасть змогу створити досить сприятливе середовище для розвитку особистісного підлітків та подолання в нього делінквентної поведінки.

Висновки до розділу 3

З врахуванням результатів емпіричного дослідження було розроблено тренінг розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

Основними завданнями тренінгу було: підвищити рівень прийняття, кооперації та знизити рівень відкидання батьками дитини; знизити рівень симбіозу та авторитарної гіперсоціалізації; підвищити емоційну зрілість, за такими показниками, як експресивність, саморегуляція та емпатія; сприяти покращенню комунікативного контролю, за рахунок розвитку у батьків навички емоційної саморегуляції, гнучкості у спілкуванні та здатності адаптувати свою поведінку до потреб підлітків. Розроблений тренінг був розрахований на одне заняття загальною тривалістю 9 годин. Він передбачав групову форму роботи, із загальною кількістю учасників – 44 особи. Для ефективної реалізації завдань та мети тренінгу були підібрані та використанні сучасні завдання та вправи, які були побудовані на основі різних психологічних технік та технологій.

Після тренінгу було проведено опитування батьків підлітків з делінквентною поведінкою та психолога для з'ясування ефективності тренінгової програми. За результатами опитування, більшість батьків (79,5%) відзначили позитивні зміни у сфері емоційної саморегуляції, емпатії та вміння виражати емоції, а 86,4% опитаних планують застосовувати отримані знання у повсякденному житті. Водночас, учасники вказали на потребу в додаткових практичних інструментах, індивідуальній роботі з психологом та підтримуючих матеріалах для самостійного опрацювання.

Загальний результат реалізації програми психологом було оцінено як високий, із позитивною динамікою включеності учасників та якісним зворотним зв'язком. Водночас, психологом підкреслено потребу у розширенні практичної частини, індивідуального підходу до батьків, які використовують авторитарні методи виховання та удосконаленні блоків з емпатії й комунікативної гнучкості.

Також були надані методичні рекомендації для покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в результаті проведеного дослідження були встановлені наступні висновки:

1. Проведено теоретичний аналіз проблеми психологічного супроводу батьків підлітків із делінквентною поведінкою. Встановлено, що психологічний супровід у науковій літературі трактується як системна діяльність практичного психолога, спрямована на підтримку особистості в різних життєвих ситуаціях, з метою сприяння її розвитку, адаптації та прийняття самостійних рішень. Він охоплює комплекс методів і підходів, заснованих на принципах партнерства, включення, постійності та відповідальності самого суб'єкта за свій вибір. Визначено, що психологічний супровід батьків підлітків з делінквентною поведінкою має ґрунтуватися на системному підході, врахуванні особистісних особливостей батьків та активізації їхніх внутрішніх ресурсів. Основною метою такого супроводу є не лише усунення недоліків, а й створення умов для особистісного розвитку кожного члена сім'ї та перебудови сімейної взаємодії. Особливо важливим є психоедукаційний етап, який сприяє формуванню ефективної комунікації, переосмисленню ролей у родині та розвитку емоційної зрілості батьків.

2. Емпірично досліджено стан сформованості якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою. Під час дослідження було встановлено, що у відношенні батьків до підлітків з делінквентною поведінкою переважна більшість показує низький рівень прийняття та високий рівень відкидання дитини, а також низький рівень кооперації, що свідчить про обмежену готовність до співпраці з нею. При цьому у багатьох батьків фіксуються високі показники за шкалами «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», відображаючи прагнення батьків надмірно опікати

підлітка й суворо контролювати його поведінку. Водночас, високі результати за шкалою «маленький невдаха» зустрічалися порівняно рідко, що вказує на невисоку схильність батьків вважати дитину «невдахою». В цілому, ставлення батьків поєднує елементи суворого контролю та опіки з емоційною прихильністю до підлітків.

Встановлено, що значна частина батьків підлітків із делінквентною поведінкою показує низький рівень емоційної зрілості, зокрема за шкалами експресивності, саморегуляції та емпатії. Це проявляється у стриманості емоцій, недостатньому контролі над власними реакціями та обмеженій здатності до співпереживання, що створює емоційно холодне середовище в родині та ускладнює ефективну взаємодію з підлітками. Водночас, батьки з високим рівнем емоційної зрілості краще справляються з емоційними викликами, що сприяє конструктивному вирішенню конфліктів і позитивно впливає на поведінку підлітків.

Результати дослідження свідчать, що значна частина батьків підлітків із делінквентною поведінкою має низький або середній рівень комунікативного контролю, що ускладнює ефективну взаємодію з дітьми та може сприяти виникненню конфліктів у сім'ї. Для покращення ситуації необхідно розвивати у батьків навички емоційної саморегуляції, гнучкості у спілкуванні та здатності адаптувати свою поведінку до потреб підлітків.

3. Розроблено та апробовано тренінг розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою. Основними завданнями тренінгу було: підвищити рівень прийняття, кооперації та знизити рівень відкидання батьками дитини; знизити рівень симбіозу та авторитарної гіперсоціалізації; підвищити емоційну зрілість, за такими показниками, як експресивність, саморегуляція та емпатія; сприяти покращенню комунікативного контролю, за рахунок розвитку у батьків навички емоційної саморегуляції, гнучкості у спілкуванні та здатності адаптувати свою поведінку до потреб підлітків. Розроблений тренінг був розрахований на одне заняття загальною тривалістю 9 годин. Він передбачав

групову форму роботи, із загальною кількістю учасників – 44 особи. Для ефективної реалізації завдань та мети тренінгу були підібрані та використанні сучасні завдання та вправи, які були побудовані на основі різних психологічних технік та технологій.

Після тренінгу було проведено опитування батьків підлітків з делінквентною поведінкою та психолога для з'ясування ефективності тренінгової програми. За результатами опитування, більшість батьків (79,5%) відзначили позитивні зміни у сфері емоційної саморегуляції, емпатії та вміння виражати емоції, а 86,4% опитаних планують застосовувати отримані знання у повсякденному житті. Водночас, учасники вказали на потребу в додаткових практичних інструментах, індивідуальній роботі з психологом та підтримуючих матеріалах для самостійного опрацювання.

Загальний результат реалізації програми психологом було оцінено як високий, із позитивною динамікою включеності учасників та якісним зворотним зв'язком. Водночас, психологом підкреслено потребу у розширенні практичної частини, індивідуального підходу до батьків, які використовують авторитарні методи виховання та удосконаленні блоків з емпатії й комунікативної гнучкості.

4. Сформульовано методичні рекомендації для покращення психологічного супроводу батьків підлітків з делінквентною поведінкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д.О. Юридична психологія. Словник: довідкове видання. Вид. 2-е, уточ. та доп. Київ: КНТ, 2008. 224 с.
2. Алексєєва Ю.А., Артемчук О.Г., Шишова О.М. Психодіагностика дітей та підлітків (Для психодіагностичної практики студентів) Навчально – методичний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 108 с.
3. Антонова О.Є. Психолого – педагогічний супровід обдарованої особистості учня. *Школа становлення відповідального громадянина*. Авторська модель Людмили Корінної: Навчально-методичний посібник. Київ-Житомир – Чернівці: «Букрек», 2020. С. 55–68.
4. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. Вип. 3. С. 220–226.
5. Боднар А.Я., Макаренко Н.Г. Особливості проявів делінквентної поведінки в Збройних Силах України. *Наукові записки НаУКМА*. Том 123. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2011. С. 35–39.
6. Гірченко О.Л. Основи психологічного консультування: навч.-метод. посібник для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія»; Національний університет «Чернігівський колегіум імені Т.Г. Шевченка». Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум імені Т.Г. Шевченка», 2023. 124 с.
7. Горбань Г.О. Особливості застосування різних форм психологічної практики в управлінні. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44(1). С. 38–49.
8. Гошовська Д., Антонюк К. Психологічні особливості розвитку делінквентної поведінки. *Соціальна адаптація особистості в сучасному*

суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу: *Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності*: матеріали ІХ Наук.-практ. інтернет-конф. (з міжнар.участ.) (28 листопада - 02 грудня. 2022 р.). Луцьк: ПП Іванюк В. П, 2022. С. 85–87.

9. Дудецька С., Заїка В. Соціально – психологічна підтримка безробітних у період військового стану. *Збірник наукових праць Миколаївського інституту розвитку людини закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*. Серія: Педагогічні та психологічні науки. Випуск VIII. Миколаїв: МІРЛ ЗВО Університету «Україна», 2024. С. 94–100.

10. Ендеберя І.В. Дослідження соціально-психологічних умов особистісного самовизначення підлітків із делінквентною поведінкою. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019 р., № 5, Т. 2. С. 53-57.

11. Журавель А.П. Психологічний супровід оперативно-службово діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / А.П. Журавель; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2006. 20 с.

12. Журавель Т. Мельник Л., Романюк Г. Батьківство без стресу: посібник для спеціалістів. Київ, 2022. 176 с.

13. Коць М.О. Психологічні особливості делінквентної поведінки підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2016. Вип. 2(2). С. 52–57.

14. Кузікова С.Б. Актуалізація особистісного саморозвитку як умова подолання конфліктності у підлітків. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 54. С. 113–123.

15. Лисенко І.М. Вивчення особливостей прояву відхильної (делінквентної) поведінки особистості підліткового віку. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 20. С. 315–325.

16. Магдисюк Л.І. Основи психологічного консультування: навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 360 с.
17. Максименко С.Д. Психологічний супровід взаємодії суб'єктів освітнього простору: навчально-методичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 81 с.
18. Можайкіна О. Делінквентна поведінка підлітків, як кримінологічна категорія. С. 176–178. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36003/Mozhaikina.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.05.2025).
19. Мураненко К.Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 20. Житомир, 2019. С 200–217.
20. Мушкевич М.І. Поняття супроводу в сучасній психологічній науці *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Випуск 13, 2011. С. 287–294
21. Мушкевич М.І. Змістовні ресурси психологічного супроводу сімей, що мають проблемних дітей. *Psychological Counseling and Psychotherapy*, Issue 15, 2021. Р. 32-40.
22. Мушкевич М.І. Моделі організації психологічного супроводу сімей, які мають проблемних дітей. *Психологія: реальність і перспективи*. Випуск 8, 2017. Збірник наукових праць РДГУ. С. 188-192.
23. Мушкевич М.І. Психологічний супровід сім'ї: навчально-методичні рекомендації (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології). Луцьк: ВежаДрук, 2022. 88 с.
24. Мушкевич М. І. Теорія і практика психологічного консультування сімей. *Психологічні перспективи*. Вип. 39, 2022. С. 291–305.
25. Непомняща І.М. Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Випуск 3 (128). Одеса, 2019. С. 165–171.

26. Никоненко О.В. Особливості психологічного супроводу безробітних осіб в умовах війни. *Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»*, 21 квітня 2023 р. ред. кол.: Андрусик О.О. та ін. Умань. С. 18–22.

27. Помиткін Е.О., Рибалка В.В., Ігнатович О.М. Психологічний супровід навчання різних категорій дорослого населення: монографія. Київ, 2019 с.

28. Психологічні особливості підліткового віку. URL: http://fel2005.dp.ua/docs/doc_080.pdf (дата звернення: 24.05.2025).

29. Рябенко М.І. Освітня політика психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в закладах вищої освіти під час воєнного стану. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка Педагогічні науки*. Випуск 17. 2023. С. 28–35.

30. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-е вид., доп. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.

31. Склярчук А. Сучасний стан наукової концептуалізації категорії «проблемна сім'я». *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 70–280.

32. Солодчук С. Є. Сімейне консультування як вид психологічної допомоги сім'ї. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/305> (дата звернення: 10.05.2025).

33. Титаренко Т.М., Дворник М.С. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід: практичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.

34. Токарева Н.М., Шамне А.В., Макаренко Н.М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
35. Усик Д.Б. Теоретичні аспекти психологічного супроводу сімей, які виховують дітей із розумовою відсталістю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 5(2). С. 207–211.
36. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 364 с.
37. Халло О.Є. Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки майбутніх фахівців медичної галузі. *Теорія і методика професійної освіти. інноваційна педагогіка*. Випуск 62. Том 2. 2023. С. 105–107.
38. Хомчук О. П., Пономаренко Т. І. Особливості психоемоційних станів підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. Випуск 1. 2024. С. 109–113.
39. Христук О.Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
40. Шевчук В.В., Іщенко В.І. Специфіка психологічного супроводу батьків дітей дошкільного віку з вадами розвитку. *Комплексний підхід до модернізації науки: методи, моделі та мультидисциплінарність: матеріали III Міжнародної наукової конференції*, м. Житомир, 18 серпня, 2023 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 251–253.
41. Gavidia-Payne S., Davis K. Parental resilience: A neglected construct in resilience research. *Clinical Psychologist*. 2015. Vol. 19 (3). P. 758–769.
42. Hoeve M. Dubas J. The relationship between parenting and delinquency: a meta-analysis. *J Abnorm Child Psychol*. 2009. Vol. 37(6). P. 749–755.
43. Meldrum R., Connolly G. Parental Low Self-Control, Family Environments, and Juvenile Delinquency. *Int J Offender Ther Comp Criminol*. 2016. Vol. 60(14). P. 1623–1644.

44. Shoemaker D.J. Theories of Delinquency: an examination of explanation of delinquent behavior. New York: Oxford University press, 2000. 356 p.

45. Șițoiu A., Pânișoară G. The emotional intelligence of today's parents - influences on parenting style and parental competence. Front Public Health. 2023. Vol. 4. P. 1129–1194.

46. Walters G. Empathy helps explain how parental support can prevent teenage delinquency, study on 4,000 children suggests. URL: <https://newsroom.taylorandfrancisgroup.com/empathy-helps-explain-how-parental-support-can-prevent-teenage-delinquency-study-on-4000-children-suggests/#:~:text=A%20new%20study%20of%20nearly,behavior%2C%20such%20as%20committing%20crimes> (дата звернення: 20.04.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник батьківського ставлення (А. Я. Варга, В. В. Століна)

Інструкція: «Шановні батьки, просимо вас взяти участь в нашому дослідженні. Уважно прочитайте ці твердження, і висловіть свою згоду або незгоду з ними за допомогою оцінок «так» або «ні», які необхідно проставити в бланку відповідей, наведеному нижче».

Текст опитувальника:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони його травмують.
6. Я випробовую до дитини почуття розташування.
7. Гарні батьки обгороджують дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущальне відношення до дитини приносить йому більшу користь.
11. Я випробовую досаду стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доможеться в житті.
13. Мені здається, що діти потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не коштують.
15. Для свого віку моя дитина трошки незрілий.
16. Моя дитина поводить погано спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина усмоктує в себе все дурне як "губка".
18. Моєї дитини важко навчити гарних манер при всьому старанні.

19. Дитини варто тримати у твердих рамках, тоді з нього виросте чимала людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас.
21. Я беру участь у своїй дитині.
22. До моєї дитини "липне" все дурне.
23. Моя дитина не доможеться успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здатна, як мені б хотілося.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вона здається мені дорослішою по поведженню, і по судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто жалію про те, що моя дитина росте й дорослішає, і з ніжністю згадую його маленьким.
29. Я часто ловлю себе на ворожому відношенні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від нього.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень варто враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що він по-своєму прав.
36. Діти рано довідаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на дитину.
38. Я випробовую до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини-егоїзм, упертість і лінь.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Саме головне, щоб у дитини було спокійне й безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що гарне.

43. Я розділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести із себе кого завгодно.

45. Я розумію прикrostі своєї дитини.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини - суцільне нервування.

48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За строге виховання діти дякують потім.

51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моїй дитині більше недоліків, чим достоїнств.

53. Я розділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі що-небудь робити самостійно, а якщо й зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте не пристосованим до життя.

56. Моя дитина подобається мені таким, який він є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.

59. Дитина не повинен мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про здатності моєї дитини й не приховую цього від неї.

61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються його батькам.

Ключі до опитувальника.

Прийняття-відкидання: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Образ соціальної бажаності поведінки: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Авторитарна гіперсоціалізація: 2,19, 30,48, 50,57,59.

"Маленький невдаха": 9,11,13,17,22,28, 54, 61.

Додаток Б

Методика діагностики емоційної зрілості» (О. Я. Чебикіна)

Інструкція

Опитувальник має 42 ствердження, призначених для вивчення особливостей Вашої емоційної сфери.

Вашим завданням є дати відповідь на кожне запитання. Якщо Ви згодні зі ствердженням, дайте відповідь «Так» (+), якщо не згодні, то – «Ні» (–). Не гайте часу на обдумування, відповідайте швидко, дайте першу, що спала Вам на думку, відповідь. Не намагайтеся створити заздалегідь приємне чи неприємне про Вас враження. Невимушено висловлюйте свою думку. Пам'ятайте, що поганих чи хороших відповідей не існує.

Текст опитувальника

Запитання	Так	Ні
1. Чи можна сказати, що про Ваші почуття красномовно вказує Ваше обличчя?		
2. Ваша стурбованість позначається на Ваших знайомих?		
3. Чи переключаєтеся Ви під час спілкування з одного настрою на інший (Наприклад, з веселого на серйозний та навпаки)?		
4. Чи можна стверджувати, що у процесі спілкування з людьми Ви навчилися управляти їхніми емоціями?		
5. Чи часто Вам випадає бачити прояв інтересу оточуючих до Ваших дій?		
6. Чи завжди Вам допомагає Ваша жестикуляція, рухи рук, коли Ви про щось розповідаєте?		
7. Чи здатні Ви вдало наслідувати (пародіювати) обличчя та рухи?		
8. Чи завжди Ви розумієте гумор інших?		
9. Вам подобається, коли Вас критикують?		
10. Чи легко Ви переймаєтесь настроєм інших?		
11. Чи часто Ви відчуваєте жалість до людей?		
12. Чи здатні Ви примусити себе заспокоїтися, якщо Ви сильно схвилювані?		
13. Чи впливає зміна Вашого голосу на присутніх?		
14. Чи можна стверджувати, що Ви маєте авторитет серед		

товаришів?		
15. Чи приємно Вам, коли Вас хвалять?		
16. Чи завжди Ви співпереживаєте з літературними героями?		
17. Чи відчуваєте Ви перед початком роботи, навчання млявість або апатію?		
18. Чи співпереживають з Вами ті, хто знає Вас, коли Ви того бажаєте?		
19. Чи попросите Ви знизити оцінку на екзамені, якщо вважати-мете, що її завищено?		
20. Чи завжди Ваша посмішка та сміх захоплюють присутніх?		
21. Чи здійснюєте Ви підготовку свого стану словами наказу самому собі, або вдаєтеся до інших прийомів, коли розпочинаєте відповідальну роботу?		
22. Чи настають у Вас зміни биття серця, ритму, дихання, слезовиділення тощо, коли Ви бачите гостро драматичні або позитивно вирішені ситуації?		
23. Чи здатні Ви зберегти своє обличчя безстрастним, коли сильно схвильовані?		
24. Чи є серед Ваших знайомих такі, хто Вам не подобається?		
25. Чи підвищуєте Ви голос, коли розмовляєте з людиною, яка Вас розсердила?		
26. Чи можна сказати, що Вам завжди довіряють на роботі, навчанні?		
27. Чи у змозі Ви своїм поглядом привернути увагу присутніх?		
28. Чи можуть присутні за Вашим обличчям визначити Ваш настрій?		
29. Чи часто Ваші розповіді хвилюють, викликають інтерес у присутніх?		
30. Чи скриваєте Ви свої хвилювання на роботі (навчанні)?		
31. Чи вірите Ви в забобони в будь-чому (хоч би подумки)?		
32. Чи змогли б Ви порозумітися жестами з людиною, яка не знає Вашої мови?		
33. Чи завжди Ви говорите правду, не зважаючи на те, що Вам іноді це не вигідно?		
34. Чи можете Ви стверджувати, що відчуваєте і добре розумієте настрій присутніх, коли спілкуєтесь з ними?		
35. Чи виконуються швидко Ваші вказівки, побажання?		
36. Чи часто люди, які оточують Вас, виявляють інтерес до того, що Ви робите?		
37. Чи виникають у Вас утруднення, коли є потреба привернути до себе увагу?		
38. Чи впливає Ваш зовнішній вигляд на присутніх?		

39. Чи помітно для інших, коли яка-небудь подія виводить Вас із рівноваги?		
40. Чи здатні Ви допомогти заспокоїтися людині, якщо в неї неприємності?		
41. Коли під час спілкування Ви перевтілюєтеся, чи помітно це для присутніх?		
42. Чи часто позначається Ваш настрій на інших?		

Обробка результатів. Збіг кожної відповіді з ключем оцінюється одним балом. За шкалами експресії, саморегуляції, навіювання окремо підраховується загальна кількість балів і ділиться на 2. Максимальне значення кожного показника не перевищує 6. Показник щирості збігається зі шкалою; якщо є розбіжності, то це свідчить про необ'єктивність відповідей і неспроможність самооцінки.

Ключ:

1. Експресивність: 1+, 2+, 6+, 7+, 18+, 20+, 28+, 30+, 32+, 39+, 41+, 42+.
2. Саморегуляція: 3+, 4+, 5+, 12+, 17–, 21+, 23+, 25–, 29+, 36+. 37–, 40+.
3. Навіювання: 8+, 10+, 11+, 13+, 14+, 16+, 22+, 26+, 27+, 34+, 35+, 38+.
4. Щирість: 9–, 15+, 19–, 24+, 31+, 33–.

Додаток В

Тест на оцінку самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер)

Інструкція: «Уважно прочитайте десять тверджень, що описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них Ви повинні оцінити як вірно або невірно стосовно себе. Якщо твердження здається Вам вірним або переважно вірним, поставте поруч з порядковим номером “+”, якщо невірним або переважно невірним, то “-”».

Твердження	Вірно, переважно вірно «+»	Невірно, переважно невірні «-»
1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звички інших людей		
2. Я б, мабуть, міг «зваляти дурня», щоб привернути увагу або потішити оточуючих		
3. З мене міг би вийти непоганий актор		
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді		
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги		
6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поведжуся абсолютно по-різному		
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому я щиро переконаний		
8. Щоб досягти успіху у справах і в стосунках з людьми, я намагаюсь бути таким, яким мене очікують бачити		
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не можу терпіти 10.		

Я не завжди такий, яким здаюся		
--------------------------------	--	--

Обробка та інтерпретація результатів:

1 бал – нараховується за відповідь «-» на 1, 5 і 7 питання і за відповідь «+» на всі інші. Підраховується сума балів.

0-3 бали – низький комунікативний контроль. Ваша поведінка стійка, і Ви не вважаєте за потрібне змінюватися залежно від ситуацій. Ви здатні до щирого саморозкриття в спілкуванні. Деякі вважають Вас «незручним» у спілкуванні внаслідок Вашої прямолінійності.

4-6 балів – середній комунікативний контроль, Ви щирі, але не стримані в своїх емоційних проявах, зважаєте в своїй поведінці на оточуючих.

7-10 балів – високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре її відчуваєте і навіть в змозі передбачити враження, яке Ви справите на оточуючих.

Додаток Г

**Тренінг розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з
делінквентною поведінкою**

Вступна частина (110хв)

1. Привітання тренера з групою (5 хв).
2. Ознайомлення з темою тренінгу та з його метою (5 хв)

Мета тренінгу: розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою.

1. Вправа «Знайомство та очікування».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Створити безпечну та довірливу атмосферу; допомогти учасникам познайомитися та визначити свої очікування від тренінгу.

Хід проведення: Учасники по черзі називають своє ім'я та коротко розповідають про себе (наприклад, кількість дітей, їхній вік). Кожному учаснику пропонується завершити речення: «Від цього тренінгу я очікую...». Психолог записує очікування на фліпчарті або дошці.

Запитання для рефлексії: Що спільного у наших очікуваннях? Які теми для вас є найактуальнішими? Як ви вважаєте, що може допомогти досягти цих очікувань?

2. Вправа «Правила роботи групи».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Сприяти формуванню безпечного та продуктивного середовища для групової роботи шляхом спільного визначення та прийняття правил взаємодії.

Хід проведення: Психолог пояснює учасникам важливість наявності чітких правил для ефективної та комфортної роботи в групі. Учасникам

пропонується висловити свої пропозиції щодо правил, які, на їхню думку, сприятимуть ефективній роботі групи. Це може відбуватися у формі відкритої дискусії або мозкового штурму. Всі запропоновані правила обговорюються та формулюються у чіткій, позитивній формі. Група спільно вирішує, які з них прийняти. Прийняті правила записуються на великому аркуші паперу (ватмані) та розміщуються на видному місці в приміщенні, де проводиться тренінг.

Визначені правила:

- 1) Бути пунктуальними.
- 2) Говорити по черзі, не перебивати.
- 3) Дотримуватись конфіденційності.
- 4) Бути активними учасниками процесу.
- 5) Висловлюватися від власного імені ("я-висловлювання").
- 6) Поважати думку інших.

Запитання для рефлексії: Чому важливо мати спільно узгоджені правила в групі? Які з прийнятих правил є для вас особливо важливими? Як ви вважаєте, чи допоможуть ці правила створити комфортну атмосферу для роботи?

3. Вправа «Асоціації: Підліток – це...».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Виявити уявлення батьків про підлітковий вік; підготувати ґрунт для подальшого обговорення особливостей підліткової поведінки.

Хід проведення: Кожному учаснику роздається аркуш паперу та ручка. Учасники записують або малюють асоціації до слова «підліток». Після завершення всі по черзі озвучують свої асоціації. Ведучий групує асоціації за темами (наприклад, емоції, поведінка, стосунки).

Запитання для рефлексії: Які асоціації були найпоширенішими? Чи були якісь несподівані або нові для вас асоціації? Як ці уявлення впливають на ваше спілкування з підлітком?

4. Вправа «Підліток каже...».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Розвинути розуміння типових висловлювань підлітків та навчитися адекватно реагувати на них.

Хід проведення: Психолог зачитує типові фрази, які можуть говорити підлітки (наприклад, «Ти мене не розумієш!», «Мені все одно!»). Учасники обговорюють можливі причини таких висловлювань та власні реакції на них.

Група разом шукає альтернативні способи реагування, які можуть бути більш ефективними.

Запитання для рефлексії: Які фрази викликають у вас найсильніші емоції? Чому, на вашу думку, підлітки використовують такі висловлювання? Як ви можете змінити свою реакцію, щоб покращити взаєморозуміння?

5. Міні-лекція: «Делінквентна поведінка підлітків та шляхи її профілактики».

Час на проведення: 30 хв.

1) Що таке делінквентна поведінка? Делінквентна поведінка — це форма девіантної поведінки, що включає протиправні дії, які порушують соціальні або юридичні норми. До таких дій належать: крадіжки, хуліганство, агресивні напади, вандалізм, бродяжництво, вживання наркотиків тощо. Це не обов'язково злочини, але вони можуть призвести до кримінальної відповідальності.

Делінквентом називають неповнолітнього, який здійснює такі дії, часто маючи деформовані моральні орієнтири, негативний життєвий досвід або перебуваючи під впливом асоціального середовища.

2) Причини виникнення делінквентної поведінки Фактори, що сприяють формуванню делінквентної поведінки, поділяються на:

- соціально-економічні: бідність, безробіття, низький рівень життя;
- соціально-педагогічні: недостатній контроль з боку батьків, відсутність позитивних прикладів поведінки;
- психологічні: емоційна нестабільність, низька самооцінка, схильність до ризикованої поведінки.

- біологічні: особливості нервової системи, спадкові фактори.

Ці чинники часто взаємодіють, посилюючи негативний вплив один одного.

3. **Форми делінквентної поведінки.** Делінквентна поведінка може проявлятися у різних формах:

- агресивно-насильницька поведінка: бійки, образи, погрози;
- корислива поведінка: крадіжки, шахрайство;
- порушення громадського порядку: вандалізм, хуліганство;
- бродяжництво: втечі з дому, тривале перебування поза домом без відома батьків.

Ці дії можуть бути як одиничними, так і систематичними, що свідчить про глибші проблеми в поведінці підлітка.

4. **Профілактика делінквентної поведінки.** Профілактика включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання виникненню або повторенню делінквентної поведінки:

- первинна профілактика: спрямована на всіх підлітків з метою формування позитивних соціальних навичок, цінностей та норм поведінки;
- вторинна профілактика: орієнтована на підлітків, які вже проявляли ознаки девіантної поведінки, але ще не вчинили серйозних правопорушень;
- третинна профілактика: спрямована на підлітків, які вже вчинили правопорушення, з метою запобігання рецидиву та сприяння їхній реабілітації.

До ефективних методів профілактики належать:

- психолого-педагогічна підтримка: індивідуальні та групові консультації, тренінги з розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок;
- робота з батьками: навчання ефективним методам виховання, покращення комунікації в родині;

- співпраця з освітніми закладами: створення сприятливого шкільного середовища, залучення підлітків до позашкільної діяльності.
- соціальні програми: залучення підлітків до волонтерських проєктів, спортивних секцій, творчих гуртків.

Запитання: Як ви розумієте поняття «делінквентна поведінка»? Які чинники, на вашу думку, можуть сприяти виникненню делінквентної поведінки у підлітків? Які форми делінквентної поведінки вам відомі? Як ви оцінюєте рівень комунікації у вашій родині? Які методи профілактики делінквентної поведінки ви вважаєте найбільш ефективними?

2. Основна частина (330 хв)

1. Вправа «Валіза емоцій».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Допомогти учасникам усвідомити та виразити свої емоції, сприяючи відкритому обговоренню почуттів.

Хід проведення: Кожному учаснику пропонується уявити, що вони пакують «валізу» з емоціями, які вони відчують у стосунках з дитиною.

Учасники записують або малюють ці емоції на аркушах паперу. Після цього відбувається обговорення: чому саме ці емоції були обрані, що вони означають для кожного.

Запитання для рефлексії: Які емоції найчастіше виникають у ваших стосунках з дитиною? Чи були якісь несподівані емоції у вашій «валізі»? Як ви можете підтримувати себе у вираженні позитивних емоцій?

2. Вправа «Сходинки».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Проаналізувати рівень взаєморозуміння та довіри між батьками та підлітками, визначити напрямки для покращення стосунків.

Хід проведення: На аркуші паперу малюється сходи з кількома щаблями. Учасники позначають, на якому щаблі вони відчують себе у стосунках

з дитиною. Обговорюється, що означає кожен рівень, які дії можуть допомогти піднятися на вищий щабель.

Запитання для рефлексії: Що впливає на ваш рівень взаєморозуміння з дитиною? Які кроки ви можете зробити для покращення стосунків? Як ви можете підтримувати один одного у цьому процесі?

3. Вправа «Обов'язки».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Усвідомити розподіл обов'язків у родині, зрозуміти очікування один від одного та сприяти справедливому розподілу ролей.

Хід проведення: Батьки окремо складають список своїх обов'язків у родині.

Потім списки обговорюються: які обов'язки співпадають, які викликають суперечки. Разом створюється спільний план розподілу обов'язків, який враховує побажання та можливості кожного.

Запитання для рефлексії: Чи задоволені ви поточним розподілом обов'язків? Які обов'язки ви готові взяти на себе? Як ви можете підтримувати один одного у виконанні обов'язків?

4. Вправа «Сімейна картина».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Сприяти розумінню сімейних ролей та взаємозв'язків, виявити сильні сторони родини.

Хід проведення: Учасники створюють малюнок, який символізує їхню родину (наприклад, дерево, будинок, корабель). Кожен додає елементи, які, на його думку, відображають його роль у родині. Після завершення малюнка відбувається обговорення: що означає кожен елемент, як вони взаємодіють між собою.

Запитання для рефлексії: Яку роль ви бачите для себе у родині? Чи є елементи, які ви хотіли б змінити або додати? Як ви можете зміцнити зв'язки у вашій родині?

5. Вправа «Слухаю тебе».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Розвинути навички активного слухання та емпатії в учасників.

Хід проведення: Батьки об'єднуються в пари. Один з учасників розповідає про ситуацію, яка викликала у нього сильні емоції у спілкуванні з дитиною, інший уважно слухає, не перебиваючи. Після цього слухач переказує почуте своїми словами, намагаючись передати емоції та суть розповіді. Ролі змінюються.

Запитання для рефлексії: Як ви відчували себе в ролі слухача? Чи було легко передати емоції співрозмовника? Як активне слухання може покращити ваші стосунки з дитиною?

6. Вправа «Ролі в родині».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Усвідомлення батьками своїх ролей у сім'ї та впливу на поведінку підлітка.

Хід проведення: Учасники об'єднуються в малі групи. Кожна група отримує завдання розіграти сценку, що відображає типову ситуацію в родині (наприклад, конфлікт через навчання, порушення правил тощо). Після виступу обговорюється, які ролі виконували батьки, як вони впливали на ситуацію, що можна змінити для покращення взаєморозуміння.

Запитання для рефлексії: Яку роль ви зазвичай виконуєте в подібних ситуаціях? Чи задоволені ви цією роллю? Що можна змінити у вашій поведінці для покращення стосунків з дитиною?

7. Вправа «Дзеркало емоцій».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Розвиток емпатії та розуміння емоційної сфери підлітка.

Хід проведення: Батьки об'єднуються в пари. Один з учасників виражає певну емоцію (радість, гнів, сум тощо) за допомогою міміки та жестів. Другий учасник «віддзеркалює» цю емоцію, намагаючись точно передати її. Після виконання ролей учасники обговорюють свої відчуття та труднощі під час вправи.

Запитання для рефлексії: Чи легко було розпізнати та відобразити емоцію партнера? Які емоції викликали труднощі? Як ця вправа допоможе вам краще розуміти емоції вашої дитини?

8. Вправа «Лист до дитини».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Сприяти відкритому вираженню почуттів та зниженню емоційної напруги між батьками та підлітками.

Хід проведення: Батькам пропонується написати листа своїй дитині, в якому вони виражають свої почуття, переживання, надії та побажання. Після написання листа учасники можуть (за бажанням) прочитати його вголос або поділитися основними думками з групою.

Обговорення в групі: які емоції виникли під час написання листа, що нового вони усвідомили про свої стосунки з дитиною.

Запитання для рефлексії: Що ви відчували під час написання листа? Чи виникли нові розуміння щодо вашої дитини? Як ви можете використати цей досвід у повсякденному спілкуванні з дитиною?

9. Вправа «Малюємо звуки».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Розвинути здатність батьків до емоційного самовираження та розуміння емоційної сфери підлітка.

Хід проведення: Учасникам пропонується прослухати кілька музичних фрагментів різного емоційного забарвлення. Під час прослуховування учасники малюють те, що вони відчують, використовуючи кольори та форми. Після завершення обговорюються створені малюнки: які емоції вони відображають, які асоціації виникли.

Запитання для рефлексії: Які емоції ви відчували під час прослуховування музики? Чи було легко передати ці емоції через малюнок? Як ця вправа допоможе вам краще розуміти емоції вашої дитини?

10. Вправа «Звукова мова тіла».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Підвищити усвідомлення батьками власного тіла та емоцій через рух під музику, сприяючи зниженню напруги та покращенню саморегуляції.

Хід проведення: Учасники виконують прості рухи під різні музичні композиції, звертаючи увагу на свої відчуття та емоції. Після кожного музичного фрагменту обговорюється, які емоції виникли, як тіло реагувало на музику.

Запитання для рефлексії: Як ви відчували своє тіло під час руху під музику?

Які емоції виникли під час виконання вправи? Як ви можете використовувати ці відчуття у спілкуванні з дитиною?

11. Вправа «Музичні асоціації».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Сприяти розвитку емпатії та розуміння внутрішнього світу підлітка через асоціативне мислення.

Хід проведення: Батькам пропонується прослухати музичний фрагмент. Після прослуховування кожен учасник ділиться асоціаціями, які виникли: образи, спогади, емоції. Обговорюється, як ці асоціації можуть бути пов'язані з досвідом їхніх дітей.

Запитання для рефлексії: Які образи чи спогади виникли під час прослуховування музики? Чи можете ви уявити, які асоціації виникають у вашої дитини при прослуховуванні цієї музики? Як це розуміння може вплинути на ваші взаємини з дитиною?

12. Вправа «Емоційний малюнок: виразність через образ».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Виявлення та вираження внутрішніх емоцій через творчість.

Хід проведення: Проведіть коротку медитацію для розслаблення. Запропонуйте учасникам створити малюнок, який відображає їхні поточні емоції. Після завершення малювання обговоріть з учасниками їхні роботи, звертаючи увагу на використані кольори, форми та символи.

Запитання для рефлексії: Які емоції ви відчували під час малювання? Що символізують елементи вашого малюнка? Як ця вправа допомогла вам краще зрозуміти свої емоції?

13. Вправа «Зірка почуттів».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Розвиток емоційного інтелекту та сенситивності через кольоро-терапію.

Хід проведення: На аркуші паперу намалуйте коло та поділіть його на 8 секторів. У кожному секторі напишіть назву емоції (наприклад, радість, гнів, страх тощо). Заповніть кожен сектор кольором, який асоціюється у вас із відповідною емоцією. Обговоріть з учасниками вибір кольорів та емоцій.

Запитання для рефлексії: Чому ви обрали саме ці кольори для кожної емоції? Які емоції вам було найважче або найлегше зобразити? Як ця вправа вплинула на ваше розуміння власних емоцій?

14. Вправа «Малюємо звуки».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Розвиток здатності до емоційного самовираження та розуміння емоційної сфери підлітка.

Хід проведення: Прослухайте кілька музичних фрагментів різного емоційного забарвлення. Під час прослуховування малюйте те, що ви відчуваєте, використовуючи кольори та форми. Після завершення обговоріть створені малюнки: які емоції вони відображають, які асоціації виникли.

Запитання для рефлексії: Які емоції ви відчували під час прослуховування музики? Чи було легко передати ці емоції через малюнок? Як ця вправа допоможе вам краще розуміти емоції вашої дитини?

15. Вправа «Дихання за квадратом».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Покращення концентрації та емоційної стабільності.

Хід проведення:

Уявіть квадрат. Вдихайте протягом 4 секунд, рухаючись по першій стороні квадрата. Затримайте дихання на 4 секунди, рухаючись по другій стороні. Видихайте протягом 4 секунд по третій стороні. Затримайте дихання на 4 секунди по четвертій стороні. Повторіть цикл кілька разів.

Запитання для рефлексії: Чи допомогла вправа зосередитися? Які емоції ви відчували під час виконання? Як ви можете використовувати цю техніку у повсякденному житті?

16. Вправа «Повітряна куля».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Вивільнення негативних емоцій та напруги

Хід проведення: Уявіть, що ви надуваєте повітряну кулю. З глибоким вдихом уявіть, як наповнюєте кулю своїми негативними емоціями. З видихом уявіть, як відпускаєте кулю в небо, відпускаючи ці емоції. Повторіть кілька разів.

Запитання для рефлексії: Які емоції ви "відпустили" під час вправи? Як ви відчуваєтеся після виконання? Чи можете ви використовувати цю техніку у складних ситуаціях з дитиною?

17. Вправа «Усвідомлене дихання».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Покращення саморегуляції та зниження рівня стресу.

Хід проведення: Сядьте або ляжте в зручну позу. Закрийте очі та зверніть увагу на своє дихання. Вдихайте повільно через ніс, рахуючи до 4. Затримайте дихання на 4 секунди. Повільно видихайте через рот, рахуючи до 4.

Повторіть цикл кілька разів.

Запитання для рефлексії: Як змінився ваш емоційний стан після виконання вправи? Чи помітили ви зміни у фізичних відчуттях? Як ви можете використовувати цю техніку у повсякденному житті?

18. Вправа «Вільний рух».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Вивільнення емоцій та покращення експресивності.

Хід проведення: Включіть спокійну музику. Закрийте очі та почніть рухатися вільно, без заздалегідь визначених рухів. Зосередьтеся на відчуттях у тілі під час руху. Дозвольте собі виражати емоції через рухи. Після завершення вправи зробіть кілька глибоких вдихів і видихів.

Запитання для рефлексії: Які емоції ви відчували під час вправи? Чи змінився ваш емоційний стан після виконання вправи? Як ви можете використовувати цю техніку у повсякденному житті?

19. Вправа «Рефлексія ситуації».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Розвиток самосвідомості та емоційної саморегуляції.

Хід проведення: Батькам пропонується згадати конкретну ситуацію, коли виник конфлікт з підлітком. Відповідають на запитання: Що саме стало причиною конфлікту? Які емоції я відчував у той момент? Як я відреагував на поведінку дитини? Що можна було б зробити інакше для уникнення конфлікту?

Запитання для рефлексії: Які висновки ви зробили для себе з цієї ситуації? Як ви можете змінити свою реакцію в подібних ситуаціях у майбутньому?

20. Вправа «Адаптивна поведінка»

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Розвиток здатності адаптувати свою поведінку до потреб підлітка.

Хід проведення: Батьки обирають ситуацію, де їхня реакція могла бути більш адаптивною. Вони аналізують, які альтернативні стратегії могли б бути більш ефективними. Обговорюють, як впровадити ці стратегії у майбутньому.

Запитання для рефлексії: Які альтернативні стратегії ви могли застосувати в подібних ситуаціях? Як ви можете адаптувати свою поведінку, щоб краще підтримувати свою дитину?.

3. Заключна частина заняття (100 хв)

1. Вправа «Мій емоційний портрет».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Розвинути усвідомленість власних емоцій та їх вплив на взаємодію з підлітком.

Хід проведення: Батьки отримують аркуші паперу та кольорові олівці. Їм пропонується намалювати свій емоційний стан на даний момент у вигляді портрета. Після цього кожен учасник ділиться своїм малюнком та описує, які емоції він відчуває та як вони впливають на його взаємодію з дитиною.

Запитання для рефлексії: Які емоції ви відчуваєте зараз? Як ці емоції можуть впливати на вашу поведінку з дитиною? Що ви можете зробити, щоб краще керувати своїми емоціями?

2. Вправа «Сила слова».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Підвищити усвідомленість впливу слів на поведінку підлітка.

Хід проведення: Батькам пропонується обрати ситуацію, в якій вони зазвичай спілкуються з дитиною. Вони повинні сформулювати два варіанти фраз: одну конструктивну, а іншу – критичну. Потім учасники обговорюють, як кожна з цих фраз може вплинути на поведінку підлітка.

Запитання для рефлексії: Як ви зазвичай формулюєте свої зауваження до дитини? Як зміна формулювання може вплинути на реакцію підлітка? Що ви можете змінити у своєму спілкуванні, щоб бути більш підтримуючим?

3. Вправа «Рольова зміна».

Час на проведення: 20 хв.

Мета: Розвинути емпатію та розуміння потреб підлітка.

Хід проведення: Батьки обирають ситуацію, в якій вони зазвичай взаємодіють з дитиною. Один з учасників грає роль батька, а інший — роль підлітка. Вони програють ситуацію, після чого міняються ролями.

Запитання для рефлексії: Що ви відчували, перебуваючи в ролі підлітка? Які труднощі можуть виникати у підлітка в цій ситуації? Як ви можете змінити свою поведінку, щоб краще підтримувати дитину?

4. Вправа «Місто бажань».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Визначити особисті цілі та бажання щодо взаємодії з підлітком.

Хід проведення: Батьки отримують картки з зображенням міста. Кожен учасник на картці малює будинки, які символізують його бажання щодо стосунків з дитиною. Після цього учасники обговорюють свої малюнки та визначають конкретні кроки для досягнення цих бажань.

Запитання для рефлексії: Які ваші основні бажання щодо стосунків з дитиною? Які конкретні кроки ви готові зробити для досягнення цих бажань? Як ви будете оцінювати прогрес у досягненні цих цілей?

5. Вправа «Мозаїка підтримки».

Час на проведення: 15 хв.

Мета: Сформувати уявлення про різноманітність способів підтримки підлітка.

Хід проведення: Батьки отримують шматочки мозаїки з різними словами або фразами, що описують способи підтримки (наприклад, «слухати», «розуміти», «підтримувати»). Вони повинні зібрати мозаїку, створивши картину, що символізує їхній підхід до підтримки дитини.

Запитання для рефлексії: Які способи підтримки ви використовуєте найбільше? Які інші способи підтримки ви могли б застосувати? Як ви можете бути більш підтримуючими для вашої дитини?

Підведення підсумків тренінгу (10 хв).

Прощання (5 хв).

Додаток Д**Анкета для з'ясування очікувань батьки підлітків з делінквентною поведінкою від проведення тренінгу**

Шановний учаснику! Просимо відповісти на наступні питання, обравши один із запропонованих варіантів відповіді, який найбільше відповідає Вашим очікуванням.

Запитання:

1. Які зміни у стосунках з підлітком з делінквентною поведінкою ви хотіли б досягти після тренінгу? (можна обрати кілька варіантів)

- а) Покращення взаєморозуміння та довіри.
- б) Зменшення конфліктів та напруження.
- в) Підвищення власної впевненості у вихованні.
- г) Розвиток навичок конструктивного спілкування.

2. Які теми для вас є найбільш актуальними? (можна обрати кілька варіантів)

- а) Розвиток емоційної саморегуляції.
- б) Покращення комунікації з підлітком.
- в) Зниження авторитарності у вихованні.
- г) Формування довірливих стосунків.

3. Які навички ви хотіли б розвинути під час тренінгу?

- а) Емпатія та розуміння емоцій підлітка з делінквентною поведінкою.
- б) Гнучкість у спілкуванні та поведінці.
- в) Здатність адаптувати свою поведінку до потреб дитини.
- г) Ефективне вирішення конфліктів.

4. Який стиль виховання ви вважаєте найбільш ефективним у вихованні підлітка з делінквентною поведінкою?

- а) Демократичний.
- б) Авторитарний.
- в) Ліберальний.
- г) Індивідуальний підхід, залежно від ситуації.

5. Як ви оцінюєте свою здатність контролювати емоції у стресових ситуаціях?

- а) Завжди контролюю.
- б) Часто контролюю.
- в) Іноді контролюю.
- г) Рідко або ніколи не контролюю.

6. Яку підтримку ви очікуєте отримати під час тренінгу? (можна обрати кілька варіантів)

- а) Поради щодо ефективного виховання підлітків з делінквентною поведінкою.
- б) Психологічну підтримку та розуміння.
- в) Обмін досвідом з іншими батьками.
- г) Практичні вправи для покращення взаємодії з підлітком з делінквентною поведінкою.

Дякую за участь в опитуванні!

Додаток Е**Анкета для визначення ефективності тренінгу розвитку якостей, якими повинні володіти батьки підлітків з делінквентною поведінкою**

Шановний учаснику! Просимо відповісти обрати варіант відповіді для кожного твердження:

Запитання:

1. Наскільки змінився ваш рівень прийняття дитини та готовність до співпраці з нею після проходження тренінгу?

- а) Не змінився зовсім.
- б) Частково покращився.
- в) Помітно покращився.
- г) Значно покращився, ставитимусь до дитини з більшою повагою та розумінням.

2. Як ви оцінюєте зміни у своїй здатності давати дитині більше простору, не контролюючи кожен її крок?

- а) Я досі відчуваю потребу все контролювати.
- б) Я трохи менше втручатимусь, але ще важко.
- в) Я частіше дозволятиму дитині приймати самостійні рішення.

г) Я навчився (лась) довіряти дитині, надаючи їй більше самостійності.

3. Чи відчули ви покращення в емоційній саморегуляції, емпатії та вмінні виражати свої емоції під час спілкування з дитиною?

а) Ні, мені досі важко контролювати емоції.

б) Частково – в окремих ситуаціях стало легше.

в) У більшості випадків я поведжуся більш стримано й розумію емоції дитини.

г) Так, я повністю змінив(ла) підхід до емоційної взаємодії з дитиною.

4. Чи плануєте ви використовувати отримані знання та навички у повсякденному житті?

а) Так, планую їх застосовувати.

б) Можливо, спробую в майбутньому.

в) Ні, не планую використовувати.

5) Чого не вистачило вам під час тренінгової програми? З якими труднощами ви стикалися?

б) Оцініть роботу психолога-тренера від 1 до 12.

Дякую за участь в опитуванні!

Додаток Є**Анкета на визначення ефективності тренінгової програми зі сторони психолога**

1. Оцініть загальний рівень реалізації програми тренінгу (у відсотках).
2. Оцініть рівень включеності та активності учасників протягом тренінгу за 12-бальною шкалою.
3. Оцініть якість зворотного зв'язку від учасників за 12-бальною шкалою.
4. Які вправи програми вважаєте найбільш ефективними?
5. Чого, на вашу думку, не вистачало програмі? Опишіть, які аспекти потребують вдосконалення або глибшого опрацювання?
6. Що, на вашу думку, можна було б змінити або модифікувати у структурі, змісті чи методиці проведення тренінгу?
7. Які додаткові вправи, техніки або підходи ви рекомендуєте включити у програму в майбутньому?
8. Чого вам, як психологу, не вистачало під час реалізації програми?